

It would appear that the aspect of power most amenable to empirical study, i.e. bargaining and decision making activity, merely represents the tip of the iceberg as far as the total process of power is concerned. Are we then to ignore such facets of power simply because there is no way of measuring and quantifying them?
(Kirkbride 1985:54)

Hoofdstuk 4

Macht

Carl Devos

4

Woord vooraf

- Hoofdstuk 1. ***Wat is politiek?***
- Hoofdstuk 2. ***De wetenschap der politiek***
- Hoofdstuk 3. ***Ideologieën***

Hoofdstuk 4. ***Macht***

- 1. **Inleiding: macht is een moeilijk vak**
- 2. **Wat is macht?**
 - 2.1. De bestanddelen van macht: de visie van Dennis Wrong
 - 2.2. De moeilijke verhouding tussen macht en invloed
- 3. **Vormen van macht**
- 4. **Bronnen van macht**
- 5. **Dimensies van macht**
 - 5.1. De eerste dimensie: het pluralisme
 - 5.2. De tweede dimensie: de kritiek op het pluralisme van Bachrach en Baratz
 - 5.3. De derde dimensie: de visie van Steven Lukes
- 6. **Potentiële, 'onzichtbare' macht?**
- 7. **Structurele macht**
- 8. **Hoe macht meten?**
 - 8.1. De reputatiemethode
 - 8.2. De decisie- of besluitvormingsmethode
 - 8.3. Het effectenonderzoek
 - 8.4. De positiemethode en het netwerkonderzoek
 - 8.5. Meting van macht in termen van machtsbronnen
- 9. **Uitleiding**

- Hoofdstuk 5. ***Elites***
- Hoofdstuk 6. ***Politiek en de massa***
- Hoofdstuk 7. ***Partijen en partijsystemen***
- Hoofdstuk 8. ***Staat en parlement***
- Hoofdstuk 9. ***De regering***
- Hoofdstuk 10. ***Openbaar bestuur***
- Hoofdstuk 11. ***Democratie***
- Hoofdstuk 12. ***Verkiezingen en kiessystemen***
- Hoofdstuk 13. ***De Europese Unie***
- Hoofdstuk 14. ***Internationale politiek***

Vragen

1. **Wat** is dat eigenlijk, macht?
2. Waarom is macht zo **belangrijk**?
3. Wat is het verschil met **invloed**?
4. Welke **vormen** van macht zijn er?
5. Welke **bronnen** van macht zijn er?
6. Welke **dimensies** van macht zijn er?
7. Bestaat dat, **onzichtbare** macht?
8. Wat is **'structurele'** macht?
9. Hoe kunnen we macht **meten**?

4

1 Inleiding: macht is een moeilijk vak

Macht als kernconcept van politicologie

Macht is een onderdeel van elke sociale relatie. Macht is dus een **sociaal fenomeen** bij uitstek. Voor Burnham en zijn collega's is macht hét aandachtspunt van de politicologie:

“Politics is about power. Studying the distribution and exercise of power is, however, far from straightforward. [...] The subject matter of political science therefore presents particular problems for the researcher.” (Burnham et al. 2004:1)

Voor Haugaard en Ryan in *Political Power: The Development of the Field* (2012), een overzicht van het studieveld over macht, is macht zelfs wat politieke wetenschappen verenigt: “Power is the core concept that unifies the study of politics” (Haugaard & Ryan 2012:9). Macht wordt aanzien als het onderscheidend werkveld, de **unique selling proposition (usp)** van de politieke wetenschappen. Volgens de filosoof Bertrand **Russell** (1872-1970) is macht even cruciaal voor de sociale wetenschappen als energie voor de natuurwetenschappen. Zonder aandacht voor macht kan je de samenleving niet bestuderen: macht is een belangrijk structurerend mechanisme voor het behoud of de aanpassing van de maatschappelijke orde. Voor Hague en Harrop is macht **the currency of politics**: zonder macht zou een regering zo nutteloos zijn als een auto zonder motor, “power is the key political resource that enables rulers both to serve and to exploit their subjects” (Hague & Harrop 2010:10).

Fundamenteel kenmerk van het alledaagse leven

Zoals voor alle andere disciplines die zich met macht inlaten, is het voor politieke wetenschappers niet evident om met een der meest bediscussieerde concepten uit het sociaalwetenschappelijk lexicon om te gaan. Dit lijkt op het eerste zicht ietwat eigenaardig, aangezien iedereen toch intuïtief weet wat het woord betekent: het is immers een fundamenteel kenmerk van het leven van alledag. Macht komt ook in de Belgische **grondwet** voor. In Art. 33 staat te lezen “Alle machten gaan uit van de natie” en met dat laatste wordt de bevolking bedoeld. Dat wil zeggen dat de macht die de regeerders hebben, eigenlijk die van de bevolking is. Die verankering is een sleutelkenmerk van democratie.

Macht, of beter de manier waarop die georganiseerd is, helpt dus om politieke systemen te catalogeren. Maar het is niet omdat we snel aanvoelen wat met macht bedoeld wordt, dat het daarom eenvoudig is om dit concept op zo'n manier te definiëren of te operationaliseren dat de meeste gebruikers ervan die omschrijving ook delen. Wat is bijvoorbeeld het verschil tussen macht en invloed? Welke criteria zijn noodzakelijk of voldoende voordat we van macht kunnen spreken? Bovendien sleept dit woord in de omgangstaal waarin het vaak gebruikt wordt, allerlei associatieve betekenissen, dubbelzinnigheden of onduidelijkheden met zich mee. Er bestaat heel wat discussie over het concept macht, een goed en precies meetinstrument ervoor ontwikkelen, blijkt nog ingewikkelder te zijn.

Conceptuele analyse

Elke uiteenzetting over macht moet worden gezien in het licht van de grote en verscheiden verzameling van bijdragen over dit sleutelfenomeen. Ondanks die vele publicaties, blijft er debat over de ware of juiste betekenis van dit concept bestaan. In dit hoofdstuk komen slechts enkele van de vele definities, aspecten en mogelijke onderzoeksvragen over macht aan bod. Dit hoofdstuk presenteert geen (recent) wetenschappelijk, empirisch onderzoek over macht, maar brengt een **conceptuele analyse**. De bedoeling is om kritisch na te denken over de fundamentele van macht, om dit concept theoretisch uiteen te rafelen, om te wijzen op de verschillende mogelijke verschijningsvormen ervan.

Causale vs. intentionele verklaring

Daarom gaan we bijvoorbeeld in op ‘potentiële macht’ en ‘de regel van de geanticipeerde reacties’ of op ‘structurele macht’. Dat zijn benaderingen die niet evident zijn, toch niet vanuit een positivistische benadering. We gebruiken ze als **analytical tools** om de complexiteit van macht te kunnen benaderen. We houden daarbij **Korpi** (1985) in gedachten, die er voor waarschuwde om niet te veel aandacht te besteden aan één aspect van macht, namelijk de zichtbare uitoefening ervan. Volgens Korpi moeten we in de analyse van macht ook niet enkel naar causale verklaringen streven. Hij houdt een pleidooi voor

“the mode of analysis unique to the social sciences, intentional explanation, in which the desires and beliefs of actors are taken into account and action is seen as rational and directed to bring about some goal” (Korpi 1985:31).

Volgens Korpi moeten we het verband bekijken tussen de verdeling van machtsbronnen en de resultaten van conflict. Een **causale verklaring** concentreert zich op de gevolgen van het activeren van machtsbronnen, een **intentionele** op de gevolgen van het al dan niet bezitten van machtsbronnen, zoals het veranderen van percepties.

'Structurele' machtsverhoudingen

Dat laatste leidt tot '**structurele**' **machtsverhoudingen**, die een impact hebben op de directe machtsrelaties tussen groepen of individuen. De eerste vorm van macht houdt verband met de vraag welke groepen op grond van de aard van de maatschappelijke structuur een machtspositie kunnen verwerven, macht over anderen kunnen uitoefenen die hen in staat stelt om de eigen doelstellingen beter te realiseren of eigen belangen beter te verdedigen. Hoewel het duidelijk is dat groepen die een structurele, als het ware sterkere indirecte machtspositie innemen, met meer succes hun belangen kunnen behartigen, blijft dit strategische machtsvoordeel vaak aan het oog onttrokken. Slechts na een meer grondige analyse van de maatschappelijke structuur en van de posities die daarbinnen worden ingenomen, wordt duidelijk wat dat op het eerste zicht niet is: op grond van de aard van een systeem is de **directe politieke machtsstrijd** binnen dat systeem in hoge mate getekend, '**geconditioneerd**', voorgestructureerd. Zoals gesteld, gaat het hier om een enigszins 'artificieel' onderscheid, *for the sake of argument*. Het wordt wel vaker gebruikt. Zo maakt Jonathan **Hearn** in *Theorizing Power* bij zijn omschrijving van macht het onderscheid tussen fysieke vs. sociale macht, macht tot vs. macht over, asymmetrische vs. gebalanceerde macht, actuele vs. potentiële macht en macht als structuur vs. agent. Natuurlijk hebben structuren geen intenties, maar ze vormen en zijn gevormd door machtsrelaties en zijn "thus an important part of the analysis of social power" (Hearn 2012:12).

Verschillende dimensies van macht

In de volgende paragraaf gaan we in op het concept macht: hoe wordt het gedefinieerd? Belangrijker is echter de vaststelling dat er verschillende dimensies van macht mogelijk zijn en dat, teneinde machtsrelaties te onderzoeken, elk van deze dimensies in beschouwing moet genomen worden. Daarvoor verwijzen we naar het befaamde boek van Steven **Lukes**, *Power. A Radical View* (1974), waarvan ruim dertig jaar later een tweede, herziene editie verscheen (2005) en

waarin hij zijn argumentatie verder ontwikkelde. Het splitst macht op in de vraag (eerste dimensie) wie overheerst bij conflicterende voorkeuren, (tweede dimensie) wie controleert welke conflicterende voorkeuren geuit worden en (derde dimensie) wie bepaalt die voorkeuren.

'Essentially contested concept'

Zoals voor andere centrale concepten van de politologie geldt ook hier dat het om een *essentially contested concept* (Gallie 1955) gaat, wat impliceert dat

“people with different values and beliefs are bound to disagree over its nature and definition. It is claimed therefore that there cannot be any commonly accepted or even preferred meaning so long as people differ on normative issues as they are likely to do indefinitely, if not forever.” (Wrong 1995:viii)

Dat laatste heeft wellicht een en ander te maken met de ongelijke verdeling van macht in onze samenleving. Daarbij wordt die ongelijke verdeling vaak gezien als de verklaring van alle andere vormen van maatschappelijke (collectieve en individuele) ongelijkheid.

Negatieve connotatie

Macht is voor heel wat mensen een **vies woord** dat ruikt naar misbruik en dwang, naar onvrijheid. Macht, of wie ernaar streeft, heeft niet altijd een goede reputatie. Nochtans is er in essentie niets goed of slecht aan macht of aan de doelstelling er zoveel mogelijk te verwerven. Macht is een middel om idealen of doelen te realiseren: wie aan politiek wil doen, moet daarom macht verwerven. Het gaat er vooral om hoe die verworven wordt en wat met die macht gedaan wordt.

2 Wat is macht?

Oorsprong

Een concept waarover geen eensgezindheid bestaat en dat heel uiteenlopend omschreven wordt: “We would agree that there is no essence of power. The concept covers a **cluster** of phenomena, which are broadly related”, aldus Haugaard en Ryan (2012:12), die macht omschrijven als “a family resemblance concept” (Haugaard & Ryan 2012b:216). Waar komt het woord vandaan? De woorden *pouvoir* en *power* zijn

etymologisch verwant met het Latijnse werkwoord **posse**, dat 'kunnen' betekent (participium praesens *potens*, 'kunnende'). *Potere* (in de mogelijkheid zijn om) is afgeleid van *posse*, maar komt pas in de late oudheid voor. Macht, een vertaling van *pouvoir* en *power*, wil dan zoveel zeggen als 'kunnen, in de mogelijkheid zijn'. **Potens** betekent 'machtig', *potestas* 'macht'. Deze woorden zien we opduiken in spreuken als *ipsa scientia potestas est*, 'wetenschap (kennis) is macht' en *contra potentes nemo est munitus satis*, of 'voor machthebbers is niemand veilig genoeg'.

Geweld als verschillend van of als uiting van macht?

Voor sommigen is macht positief, bijvoorbeeld als 'gelegitimeerde autoriteit' of als 'macht tot', voor anderen dan weer negatief, bijvoorbeeld als 'dominantie' of 'macht over'. Macht heeft doorgaans niet meteen een sympathieke reputatie. Voor sommigen zijn macht en geweld nauw met elkaar verbonden. Hannah **Arendt** (1906-1975), bekend van onder andere **The Origins of Totalitarianism** (1951) en **On Violence** (1969), vroeg zich in dat laatste boek af wat geweld eigenlijk is. En passant bespreekt ze ook gezag en terreur. Ze stelde dat beide begrippen te vaak onterecht als synoniemen worden gebruikt en dat we ze beter van elkaar moeten onderscheiden, wat moeilijk is omdat ze in het dagelijks leven vaak samen voorkomen. Macht is voor haar altijd de eigenschap van een groep, nl. het vermogen van mensen om samen te handelen, **geweld** is altijd instrumenteel, in onze wereld slechts een middel tot het bereiken van politieke en economische macht. Ze zag macht en geweld als tegengesteld: wie macht verliest moet meer geweld inzetten om zijn wil op te leggen. Geweld komt uit de loop van een geweer, niet macht. Macht stort ineen als die niet steunt op instemming, op legitimiteit. En net op dat moment neemt men een toevlucht tot geweld, om te proberen macht in stand te houden.

Volgens anderen dan weer is geweld gewoon een bron of uiting van macht. De contestatie van het concept macht heeft wellicht te maken met het **dwingende karakter** waarmee macht (uitoefening) vaak geassocieerd wordt (cf. 'macht over', 'macht om'). Macht suggereert namelijk verschil, tegenstelling, vijandschap of conflict. Als iedereen hetzelfde zou willen en denken, dan is er wellicht geen macht nodig. De meeste omschrijvingen van macht beschouwen als essentieel element dat actor A (machthebbende) er via de machtsrelatie in slaagt om actor B (machtssubject/

onderwerp, die onderhevig is aan de machtsrelatie) iets te laten doen dat B zonder deze machtsrelatie niet zou hebben gedaan.

Onderscheid tussen macht en gezag (Weber)

Dahl (1915-2014) noemt dit de *intuitive idea of power*:

“A has power over B to the extent that he can get B to do something that B would not otherwise do.” (o.c. in Lukes 1974:11-12)

Voor Max **Weber** (1864-1920) betekent macht

“jede Chance innerhalb einer sozialen Beziehung den eigenen Willen auch gegen Widerstreben durchzusetzen, gleichviel worauf diese Chance beruht” (Weber 1956, o.c. in Valkenburgh 1968:31).

Bij Weber gaat het er om dat A de mogelijkheid heeft om ervoor te zorgen dat B een handeling verricht die B anders niet zou verrichten. Weber maakte een onderscheid tussen macht en gezag. Macht staat voor de mogelijkheid van A om zijn wil in het kader van een sociale relatie op te leggen aan anderen, ook tegen eventuele weerstand in. Gezag verwijst naar de machtsuitoefening die aanvaard wordt, en dus als legitiem wordt aangezien: traditioneel gezag steunt op respect voor traditie en gewoonte, charismatisch gezag op de persoonlijkheid van de machtshebber en rationeel-legalistisch gezag op het respect voor regels.

De Indiase Nobelprijswinnaar, politiek filosoof en econoom Amartya **Sen** pleitte er recenter voor om macht heel breed te zien. In 'Vrijheid is vooruitgang' (2000) stelt hij dat vormen van ongelijkheid vaak te maken hebben met machtsuitoefening. Weinigen zijn echt vrij. Sen is een passioneel bepleiter van vrijheid en formuleert heel wat kritiek op het onvrij zijn van de vrije markt.

Ongelijkheid en vrijheidsbeperking

Machtsuitoefening betekent dus ongelijkheid en de beperking van vrijheid. Sommige auteurs voegen eraan toe dat er ook van macht sprake blijft wanneer de handeling van B niet tegen diens eigen belangen ingaat, of wanneer B dit niet als dusdanig percipieert. Anderen zeggen dan weer dat er van macht geen sprake is als B daar zelf beter van wordt. Steven **Lukes**, bijvoorbeeld, definieert macht “by saying that A exercises power over B when A affects B in a manner contrary to B's interests” (Lukes 2005:37). Er is ook debat over de

vraag of er van macht sprake kan zijn als B niet beseft dat A macht over hem uitoefent.

Dominantie en invloed

Een vaak voorkomende omschrijving van macht vinden we bij **Sodaro** (2004). Volgens zijn inleiding op de politieke wetenschappen gaat macht, in zijn meest brede betekenis, om de capaciteit (een potentieel) om bepaalde uitkomsten (acties of resultaten) te veroorzaken, teweeg te brengen. Net in het *potentiële* van macht komt de afstamming van het Latijnse *posse* tot uiting. Macht is dus niet zozeer een ding (bv. een wet, een atoombom) of actie (bv. een stemming, een explosie), maar een **mogelijkheid** waarover iemand beschikt. Sodaro definieert politieke macht als “the **capacity** to effect outcomes by controlling or influencing the state”, in het bijzonder “the **ability** to determine or influence the decisions, actions or behavior of government officials” (Sodaro 2004:99). Dominantie en invloed zijn voor Sodaro twee dimensies, vormen, intensiteiten van macht. Dominantie is de maximale graad van politieke macht, namelijk de mogelijkheid om uitkomsten te determineren of te controleren. Invloed staat voor de mogelijkheid om indirect of gedeeltelijk effect te hebben op uitkomsten. Ook bij Hague, Harrop en McCormick vinden we een gelijkaardige definitie van macht: “the capacity to bring about intended effects” (Hague, Harrop & McCormick 2016:8).

Wezenlijke betwistbaarheid van macht

Er bestaan veel en veel verschillende publicaties over macht, soms aanvullend, soms elkaar tegensprekend. Het is niet de bedoeling om hier een catalogus van verschillende benaderingen en invullingen samen te stellen. In plaats daarvan zetten we één uitstekende bijdrage centraal en geven we tijdens de bespreking daarvan enkele alternatieven mee. We gaan vooral in op de uiteenzetting van Dennis **Wrong** (1995), omdat deze auteur de wezenlijke betwistbaarheid van macht respecteert en daarom in zijn eigen, gemotiveerde definitie vele gezichtspunten meeneemt. Hij ontwikkelde een eigen kijk die heel wat discussiepunten aanraakt. Wrong maakt in zijn benadering van macht een aantal duidelijke keuzes – “intended and effective influence” –, wat het ons mogelijk maakt om ook andere keuzes aan bod te laten komen. Na de bespreking van Wrong laten we daarom nog enkele benaderingen van macht en invloed passeren om zodoende verschillende visies naast elkaar te kunnen zetten.

2.1 De bestanddelen van macht: de visie van Dennis Wrong

Relationeel (en intentioneel) begrip

Macht is een relationeel begrip: het kan enkel bestaan in een relatie tussen individuen of groepen. Daarbij komt dat macht volgens Wrong ook iets ‘**intentioneels**’ dient te hebben, d.w.z. macht is de **capaciteit** van sommige mensen

“to produce intended and foreseen effects on others” (Wrong 1995:2)

Dat ‘intentionele karakter’ van macht is geen gratuite kwalificatie en draagt bij tot de negatieve connotatie waarmee macht omgeven wordt.¹ Volgens Wrong bestaan er vijf grote problemen die bij een conceptuele analyse van macht opduiken: de intentionaliteit van macht, de effectiviteit van macht, de *latency of power*, het unilaterale of asymmetrische karakter van de machtsrelatie en ten slotte “the nature of the effects produced by power: must they be overt and behavioural, or do purely subjective internal effects also count?” (Wrong 1995:3).

Verskillende aspecten van macht

Elk woord uit de omschrijving van Wrong – macht als de capaciteit van sommige personen om bedoelde en voorziene effecten bij anderen teweeg te brengen – is van tel. Zo komt Wrong tot de verschillende aspecten van macht.

Intentionaliteit

1 Macht moet voor Wrong **intentioneel** zijn, het gaat dus om bedoelde en effectieve invloed. Zonder opzet is er voor deze auteur geen sprake van machtsuitoefening.

Effectiviteit

2 Macht moet ook **effectief** zijn. Dat wil zeggen dat proberen om macht uit te oefenen zonder het beoogde doel te bereiken, niet als macht kan worden beschouwd: “When attempts to exercise power over others are unsuccessful, when the intended effects of the aspiring power-wielder are not in fact produced, we are confronted with an absence or a failure of power” (Wrong 1995:5).

'Latency of power'

3 Macht is ten derde niet enkel een waarneembare daad, maar ook het **vermogen** daartoe: "The capacity to perform acts of control and their actual performance are clearly not the same thing – power when thought of as a capacity is a dispositional concept" (Wrong 1995:6). Ook Haugaard en Ryan (2012:13) beschouwen het verschil tussen **episodic power** (dat verwijst naar de uitoefening van macht) en **dispositional power** (dat verwijst naar de inherente capaciteiten van actoren) als een van de belangrijkste onderscheidingen bij de studie van macht. In het Frans bestaan afzonderlijke woorden voor macht als vermogen (**puissance**) en voor macht als daad (**pouvoir**), in het Nederlands of Engels niet. Het gevaar van het gebruik van macht als capaciteit – in tegenstelling tot of naast macht als daad, actie – is dat bij afwezigheid van feitelijke machtsuitoefening, macht snel wordt toegeschreven omdat iemand over machtsbronnen beschikt. Nochtans is het beschikken over machtsbronnen niet hetzelfde als het beschikken over het vermogen tot machtsuitoefening. Machtsbronnen moeten immers georganiseerd en gemobiliseerd worden (*cf. infra*).

Asymmetrisch

4 Vervolgens zijn machtsrelaties niet per definitie gelijkwaardig, ze zijn dus vaak **asymmetrisch**. De machthebber overheerst het machtssubject meer dan omgekeerd, maar dat betekent niet dat het machtssubject geen mogelijkheid heeft om het gedrag van de machthebber te beïnvloeden.

Zonder expliciete gedragsverandering

5 Ten slotte kan er ook sprake zijn van macht zonder expliciete **gedragsverandering**. Als A er niet in slaagt om het gedrag van B te veranderen, maar wel zijn attitude of overtuiging, is er dan sprake van macht? Ja, als dat tenminste de bedoeling was. Indien A echt een gedragsverandering bedoelde, dan is de wijziging van overtuiging enkel een *unintended influence*. Als A het doel heeft om de overtuiging en het gedrag van B te wijzigen en hij slaagt enkel in het eerste, "then he has exercised power that is limited in comprehensiveness and intensity while failing in his more ambitious effort to control B's behaviour. But there are many situations where the aim of the power holder is no more than to maintain or strengthen an existing attitude or belief system of the power subject" (Wrong 1995:5).

Dimensies van macht: extensief, omvattend en intensief

Volgens Wrong heeft macht verschillende dimensies: hoe extensief, omvattend en intensief is macht? Macht is **extensief** "if the complying Bs (the power subjects) are many"; het is **omvattend** (*comprehensive*) "if the variety of actions to which A (the power holder) can move the Bs is considerable"; en macht is **intensief** "if the bidding of A can be pushed far without loss of compliance" (Wrong 1995:14). Kortom, hoeveel B's controleert A, op hoeveel domeinen kan A de B's controleren (hoe omvattend, wat is het bereik van zijn macht?) en welke beperkingen zijn er voor A, hoeveel opties heeft hij om het gedrag van B te sturen, wat wordt van A getolereerd of aanvaard?

Intentioneel criterium

Macht sluit dus alle niet-bedoelde en niet-geanticiperde gevolgen van macht buiten de omschrijving ervan. Dit intentionele criterium onderscheidt macht volgens Wrong van andere concepten, zoals **invloed**. Wrong argumenteert dit voluntaristische uitgangspunt met de opmerking dat zonder deze intentionele vereiste de uitoefening van macht gelijkgeschakeld wordt met alle andere vormen van sociale effecten. Dat wil zeggen dat alle invloeden die actoren op andere actoren hebben, dan beschouwd worden als het uitoefenen van macht, waardoor de inhoud van dit begrip zo alomvattend wordt dat het niet langer zin heeft het als afzonderlijke term te hanteren. Indien dit criterium niet wordt opgenomen, kunnen alle vormen van onbewuste invloed van collectiviteiten (bv. groepsnormen) op gesocialiseerde individuen die bepaalde normen en gedragscodes geïnternaliseerd hebben, als de uitoefening van macht beschouwd worden. Hoewel we dergelijke semantische discussies hier zoveel mogelijk willen vermijden, is deze verduidelijking toch aangewezen:

“Power is identical with intended and effective influence. It is one of the two subcategories of influence, the other empirically larger subcategory consisting of acts of unintended effects.” (Wrong 1995:4)

Intercursieve vs. integrale macht

Vaak bezitten machtsrelaties elementen van **wederkerigheid** (A heeft macht over B op terrein x, maar B heeft macht over A op terrein y), of wordt de macht van de één over de ander op een bepaald domein (deels of geheel) gecompenseerd door een omgekeerde

machtsrelatie op een ander domein of tijdstip. Als die wederkerigheid er is, is er sprake van **intercursieve macht**:

“*Intercursive power exists when the power of each party in a relationship is countervailed by that of the other, with procedures for bargaining or joint decision-making governing their relations when matters affecting the goals and interests of both are involved.*” (Wrong 1995:11)

Dat staat tegenover **integrale macht**, waarin van wederkerigheid geen sprake is en één partij alle macht concentreert en monopoliseert. Het pluralisme, waar we verderop en in het volgende hoofdstuk op ingaan, gaat ervan uit dat de werkelijkheid gekenmerkt wordt door een veelheid van met elkaar concurrerende machtsgroepen waarvan er geen enkele een machtsmonopolie bereikt, omdat er tegenover elke macht ook **countervailing power** staat. Met andere woorden, intercursieve macht situeert zich vaak op het niveau van de staat. Bij integrale macht gaat het meestal om totalitaire regimes. Toch moet de macht van de staat altijd in zekere mate integraal zijn: zo beschikt de staat over het monopolie op de geweldmiddelen.

2.2 De moeilijke verhouding tussen macht en invloed

Verschillende visies en benaderingen

Er bestaan verschillende visies over de verhouding tussen beide begrippen. We laten er hierna enkele aan bod komen. **Sodaro** (2004), zo zagen we enkele bladzijden geleden, omschrijft invloed als een (minder intensieve) vorm van macht. Bekend zijn de woorden van de zeer bekende Robert **Dahl** (1915-2014), die over het verschil tussen macht en invloed schreef dat “one writer’s influence is another’s power” (Dahl 1991:12). Voor Dahl kunnen beide grotendeels door elkaar gebruikt worden. Hoewel beide termen in de dagelijkse praktijk vaak door elkaar worden gebruikt, is macht voor **Wrong** niet gelijk aan invloed. Vooral het eerste kenmerk van macht, intentionaliteit, moet het onderscheid tussen macht en invloed duidelijk maken. Volgens Wrong slaat de term ‘macht’ enkel op *bedoelde* invloed (*intended influence*), die niet alleen gewenste, maar ook ongewenste effecten kan hebben. Wanneer men spreekt over invloed, dan gaat het eigenlijk over het uitoefenen van ‘macht’, waarvan het resultaat

onbedoeld of onzeker is. De persoon waarop invloed wordt uitgeoefend, kan immers nog steeds zelf beslissen hoe hij/zij op deze invloed reageert. De verhouding tussen macht en invloed is niet eenvoudig en verschillende auteurs laten hier weer heel verschillende benaderingen zien. We geven daarvan enkele voorbeelden.

Samenhang met potentiële mogelijkheid van sancties

Etzioni (Olson 1993) stelt dat invloed en macht dikwijls – ten onrechte – als synoniemen worden gebruikt. Het is volgens deze auteur nochtans aangeraden om beide termen in een aparte betekenis te gebruiken, zodat er een conceptueel verschil duidelijk kan worden gemaakt. Bij het gebruik van macht verandert de situatie van de actor en zijn conceptie van de situatie, maar zijn persoonlijke voorkeuren ondergaan geen wijzigingen. Weerstand wordt overwonnen door de machthebber, niet omdat de wil van het machtssubject verandert, maar omdat de weerstand duurder geworden is of min of meer onmogelijk wordt gemaakt. De uitoefening van invloed betekent echter een effectieve verandering in de voorkeuren van het machtssubject, gegeven dezelfde situatie. Het onderscheid tussen beide berust op een verschil in de diepte van hun effecten: overtuiging onderdrukt de voorkeuren van het machtssubject.

Volgens **Bachrach en Baratz** (1963) dan weer, is het belangrijkste verschil tussen macht en invloed de afwezigheid van een openlijke of stilzwijgende dreiging met sancties bij de laatstgenoemde. Volgens hen hangt macht samen met de potentiële mogelijkheid van sancties. Dit is een interpretatie die niet in tegenspraak is met die van Etzioni en Wrong, temeer als we bedenken dat de sanctie hier ook kan slaan op de kosten die het niet veranderen van houding met zich zou meebrengen.

Dwang/geweld – gezag – invloed

Er zijn, zoals al is gebleken, ook heel wat auteurs die het onderscheid tussen macht en invloed niet of slechts uiterst beperkt maken. In het bekende boek van **Van Schendelen**, *Kernthema's van de politicologie*, is er geen hoofdstuk over macht, maar wel één over politieke invloed (Van Schendelen 1990:118-145). Daarin volgt deze auteur de klassieke omschrijving van Robert **Dahl**, die stelt dat ‘A invloed heeft op B als B iets anders doet dan hij zonder A gedaan zou hebben’. Dat ‘iets anders doen’ kan uiteraard ook neerkomen op niets doen. De invloed van A op B kan op verschillende wijzen

tot stand komen. A kan gebruikmaken van dreigementen met ernstige negatieve sancties. Dahl spreekt dan over macht, die in de meest extreme gevallen verwordt tot dwang of geweld. Als B zonder machtsuitoefening van A toch bereid is iets anders te doen, bijvoorbeeld omdat A hem weet te overtuigen, dan heeft Dahl het over het gezag van A over B. Denkt B dat A gelijk heeft omdat hij A is, dan is er volgens Dahl invloed op basis van toegekende legitimiteit. Andere auteurs hebben macht dan weer omschreven als potentiële invloed, terwijl invloed altijd feitelijk zou moeten zijn.

Invloed als effect van macht?

Peeters definieerde macht in *Verdeelde macht. Een onderzoek naar invloed op rijksbesluitvorming in Nederland* als “het vermogen van een actor om een andere actor ertoe te bewegen iets te denken of te doen dat hij anders niet zou hebben gedacht of gedaan. Invloed is het effect dat de aanwending of de aanwezigheid van de macht van een actor heeft op het denken of doen van een ander actor” (Peeters 2001:17). Invloed is hier het **effect van macht**, dat Peeters ook als een vermogen omschrijft: “Dat betekent dat een actor macht kan hebben zonder daadwerkelijk invloed uit te oefenen. Invloed is immers het effect van de aanwending, het vermogen.” Bij Peeters kan een actor macht hebben zonder dat die een daadwerkelijk effect (invloed) heeft. Voor Wrong is macht “intended and effective influence” (Wrong 1995:4) en kan m.a.w. niemand macht hebben zonder daadwerkelijk effect.

Zonder zich ervan bewust te zijn zelfs?

Bovendien, aldus Peeters: “actoren hoeven zich niet bewust te zijn van het uitoefenen van invloed. Dit geldt zowel voor de beïnvloedende als de te beïnvloeden actor. Voor de beïnvloedende actor geldt dat hij zich zonder zich ervan bewust te zijn, invloed kan uitoefenen op een andere actor. De in dit onderzoek gebruikte machtsdefinitie stelt dan ook dat ‘de aanwezigheid van macht’ al effect kan hebben en kan leiden tot invloed, zodat bewuste ‘aanwending’ niet noodzakelijk is om van invloed te kunnen spreken. In feite hebben we het hier dan over **anticipatie** door de andere partij op de wensen van de machtige actor. Voor de te beïnvloeden actor geldt evenzeer dat het goed mogelijk is dat hij, zonder dat hij zich dat realiseert, onder invloed van een ander actor ‘iets denkt of doet dat hij anders niet zou hebben gedacht of gedaan’” (Peeters 2001:18).

Ze voegt er nog aan toe dat dit voor een onderzoeker moeilijk op te sporen is, maar dat is voor Peeters een

heel andere kwestie. Peeters geeft met deze omschrijving aan dat minstens de ondergeschikte er – alvast onbewust – van moet uitgaan dat de andere in de relatie een ‘machtige actor’ is op wiens wensen men – ook onbewust – anticipeert. Ze stelt ook dat zowel de beïnvloedende als de te beïnvloeden actor zich niet bewust hoeft te zijn van het uitoefenen van macht. Met deze, verwarrende, opmerkingen komt de **lat** wel heel **laag** te liggen: macht kan bestaan zonder daadwerkelijk effect en zonder dat iemand zich ervan bewust is. Dat is theoretisch verdedigbaar, maar zo is het heel erg moeilijk om macht empirisch te vatten. Een laatste gevolg van haar definitie – naast het feit dat macht een relationeel begrip is, een vermogen waarvan actoren zich niet bewust hoeven te zijn – is volgens Peeters dat “er pas sprake is van invloed van een actor, indien het teweeggebrachte effect het belang of de doeleinden van de actor dient. [...] Dat betekent niet dat de uiteindelijke beslissing volledig tegemoet moet komen aan de belangen of doeleinden van de vragende actor, willen we van invloed kunnen spreken. Ook als het belang van de vragende actor slechts gedeeltelijk wordt gediend – hoe weinig ook – kan er sprake zijn van invloedsuitoefening” (Peeters 2001:18).

Niet-actorgebonden macht

De Nederlandse politicoloog Cees **van der Eijk** definieert macht als “het vermogen van actoren (personen, groepen of instellingen) om een samenstel van gedrags- of keuzealternatieven van andere actoren geheel of gedeeltelijk vast te leggen of te veranderen” (van der Eijk 2001:77). Die laat ook **niet-actorgebonden macht** toe, bijvoorbeeld macht van instellingen om via sociale en culturele verhoudingen, dominante waarden en opvattingen en **gedragsmogelijkheden** te beïnvloeden. Interessant is hier dat dit vermogen inhoudt dat de gedragsmogelijkheden van anderen veranderd kunnen worden, maar ook dat ze gefixeerd kunnen worden. Macht kan er dus ook toe dienen om de **status quo** te bewaren. De verandering van keuzemogelijkheden kan bestaan uit een beperking en een verruiming van die mogelijkheden. Macht hoeft dus niet per se te betekenen dat aan B slechts één of enkele mogelijkheden worden geboden, macht kan ook gebruikt worden om B meer keuzemogelijkheden te geven. Aan macht onderworpen zijn, betekent dus niet dat er geen enkele vrijheid van handelen meer is. Deze definitie houdt voor van der Eijk evenmin in dat de effecten van macht in overeenstemming moeten zijn met de doelen of belangen van de machthebber:

“deze associatie dient vermeden te worden omdat anders per definitie wordt uitgesloten dat macht neveneffecten kan hebben die door machthebbers niet bedoeld, en mogelijk niet gewenst zijn” (van der Eijk 2001:78). Maar hoe omschrijft deze auteur dan invloed? Staat invloed voor de niet-bedoelde en niet-gewenste effecten van macht?

Macht zonder invloed, en invloed zonder macht

Voor van der Eijk is invloed “het vermogen van actoren om het gedrag of de keuze van andere actoren (ten dele) te bepalen **binnen een** voor die actoren beschikbaar **samenstel** van gedrags- of keuze**alternatieven**” (van der Eijk 2001:78). Macht gaat om het bepalen van de ruimte van de keuzemogelijkheden van anderen, invloed gaat om het bepalen van de keuze die daarin door die anderen gemaakt wordt. Invloed is daarmee een wezenlijk ander verschijnsel dan macht, hoewel het vaak zal voorkomen dat macht en invloed elkaar zullen overlappen. Ook bij deze auteur is het mogelijk om macht te hebben zonder invloed, of invloed zonder macht, zoals het ook mogelijk is over beide of over geen enkele te beschikken. Daarmee is aangetoond dat de visie van Wrong niet de enige is en dat er in de literatuur uiteenlopende en soms tegenstrijdige definities van macht en invloed gegeven worden.

3 Vormen van macht

Vier verschillende vormen van macht

Wrong onderscheidt vier verschillende vormen van macht: geweld, manipulatie, overtuigingskracht en gezag.

1 De uiterste vorm van **geweld** is fysiek geweld. Geweld, dat mensen behandelt als een fysiek object, kan echter ook subtiel zijn, zoals de onthouding van voedsel of slaap aan gevangenen. Geweld moet ook onderscheiden worden van de dreiging ermee.

2 Manipulatie is het uitoefenen van macht waarbij de machthebber zijn intentie voor het machtsobject verbergt: het machtsobject kan er zich moeilijk tegen verzetten.

3 De vraag is evenwel of **overtuigingskracht** een vorm van macht is omdat de asymmetrie, die kenmerkend is voor machtsrelaties, niet duidelijk is. Voor Wrong gaat het evenwel om macht omdat A erin slaagt om bij B de gewenste effecten te bereiken. Het

vermogen om anderen te overtuigen, is ongelijk verdeeld. Denk aan de toegang tot de media.

4 Het is vooral ‘**gezag**’, eerder dan de vorige drie ‘vormen van macht’, dat in de politicologie aandacht heeft gekregen. Waar overtuigen te maken heeft met het presenteren van argumenten, gaat het bij gezag om de legitimiteit (*the right to rule*) of de aanvaarding van macht. Overtuiging is de aanvaarding van andere opinies. Bij gezag gaat het niet zozeer om de inhoud, maar vooral om de bron van de mededeling. Op grond waarvan gehoorzaamt iemand bevelen van iemand anders? Angst of vrees voor geweld? Omwille van traditie of charisma? Of op grond van de wet?

Legitimiteit is volgens Jonathan **Hearn** in *Theorizing Power* – samen met dominantie en autoriteit – een familielid van macht en “the key term for social sciences” (Hearn 2012:23). Het begrip stamt af van het Latijnse **legitimare** en betekent voor Andrew Heywood in *Key Concepts in Politics* zoveel als rechtmatig, gerechtvaardigd, geoorloofd. Voor sommigen is dat ruimer dan rechtsgeldig of legaal:

“*Legitimacy confers upon an order or command an authoritative or binding character, thus transforming power into authority. It differs from legality in that the latter does not necessarily guarantee that government is respected or that citizens acknowledge a duty of obedience. Political philosophers generally treat legitimacy as a moral or rational principle, as the grounds upon which governments may demand obedience from their citizens. The claim to legitimacy is thus more important than the fact of obedience. Political scientists, on the other hand, usually view legitimacy in sociological terms, that is, as a willingness to comply with a system of rule regardless of how this is achieved. Following Max Weber, this position takes legitimacy to mean a belief in legitimacy, in other words, a belief in the ‘right to rule’.*” (Heywood 2000:29)

Vijf hoofdvormen van gezag

Wrong neemt het onderscheid van Max Weber (1864-1920) – traditioneel (gebaseerd op geschiedenis en gebruiken), charismatisch (gebaseerd op persoonlijkheid) en legaal-rationeel gezag (gebaseerd op formeel, legale regels) – niet over en onderscheidt vijf hoofdvormen van gezag, volgens de motieven op grond waarvan het gezag wordt aanvaard: gezag gebaseerd op dwang, op beloning, legitiem gezag, gezag gebaseerd op competentie en persoonlijk gezag.

1 Van **gezag gebaseerd op dwang** is volgens Wrong sprake als het machtssubject ervan overtuigd is dat de machthebber in staat en bereid is om dwang tegen hem te gebruiken. Dit geloof van het machtssubject is voldoende om deze vorm van macht in stand te houden. Exemplarisch geweld door de machthebber versterkt dit geloof.

2 Bij **gezag op basis van beloning** gaat het niet om negatieve, maar om positieve prikkels. Voorbeelden zouden te vinden zijn in ruilrelaties: politieke steun in ruil voor bijvoorbeeld een sociale woning. Gezag gebaseerd op beloning kan evolueren naar gezag gebaseerd op dwang: de dreiging om de beloning (bv. het loon) te stoppen, zal dan als dwang aanvoeld worden.

3 Bij **legitiem gezag** erkent het machtssubject het recht van de machthebber om bevelen te geven, als ook de plicht tot gehoorzaamheid. Dit gezag is vaak gebaseerd op gedeelde normen en waarden en behoeft doorgaans minder dwangmiddelen.

4 Gezag gebaseerd op competentie, bijvoorbeeld die van een arts of professor, heeft niets te maken met dwang of beloning. Hun adviezen of analyses zijn niet gebaseerd op gemeenschappelijke normen of waarden en het staat iedereen vrij ze al dan niet te aanvaarden. Soms gebeurt dat zonder hun argumenten te begrijpen, omdat hen een grote kennis over een specifiek domein wordt toegeschreven. Indien dit gezag in specifieke rollen wordt omgezet, gaat het om legitiem gezag. Het gezag van een notaris bij de verkoop van een huis berust niet enkel op zijn competentie, maar vooral op het feit dat hij over het monopolie beschikt om enkele noodzakelijke administratieve handelingen te stellen.

5 Bij **persoonlijk gezag**, ten slotte, berust gehoorzaamheid louter op kwaliteiten die aan de gezaghebbende wordt toegeschreven. Het gaat hier niet om sociale rollen of formele posities, maar om persoonlijke kenmerken. Charismatisch gezag is hiervan het bekendste voorbeeld. Het gaat in dat geval om mensen die, om welke redenen ook, door anderen uitzonderlijke of buitengewone kwaliteiten worden toegeschreven.

Overlappingsen en combinaties

Deze classificatie is zoals alle andere opgesteld met een doel, namelijk het verhogen van inzicht, in casu in de dynamiek van machtsrelaties. Een opdeling of classificatie heeft op zichzelf immers weinig zin. Belangrijker is aan de hand van zo'n classificatie te zien hoe verschillende vormen van macht en gezag in

de politieke praktijk **overlappen** en **gecombineerd worden**. Stabiele machtsrelaties zijn zelden op één machtsvorm gebaseerd. Zo zien we in de praktijk bijvoorbeeld dat machthebbers hun machtsvormen laten variëren en aanpassen aan de omstandigheden, om via combinaties van verschillende vormen hun macht te maximaliseren of zo lang mogelijk aan te houden: bevelen voorstellen als deskundige adviezen, via communicatie werken aan het eigen charisma, af en toe eens een vleugje dwang of alvast een zacht dreigement lanceren en de juiste mensen op het juiste moment belonen. Machtsvormen **evolueren** ook. Als een politicus mensen gedurende enige tijd succesvol kan overtuigen op grond van zijn veronderstelde competentie ter zake, dan zal dat gezag op termijn evolueren naar legitiem gezag, waarbij het dan niet meer gaat om de inhoud, maar om de bron van de mededeling. Classificaties van machtsvormen leren in elk geval dat communicatie en beeldvorming een essentieel onderdeel zijn van elke machtsstrategie. Volgens Peter Calvert is **communicatie** zelfs een "social source of power" (Calvert 2002:94). Welke zijn echter de andere bronnen van macht?

4 Bronnen van macht

Vormen van macht kunnen worden onderscheiden volgens de motieven van de machtssubjecten om macht te aanvaarden. Aan de overzijde van de machtsrelatie staat de machthebber. De relatie tussen machthebber en machtssubject is veelal asymmetrisch, net omwille van het ongelijke bezit van machtsbronnen. Men onderscheidt doorgaans **individuele en collectieve machtsbronnen**. Dat zijn zaken, eigenschappen of middelen waarover een actor (individu of groep) beschikt of kan beschikken en die het (effectieve) vermogen van macht kunnen leveren. De positie van een actor in een gemeenschap bepaalt in grote mate over welke zaken iemand beschikt die als machtsbronnen beschouwd kunnen worden. Vanuit bepaalde machtsposities beschikken sommige actoren over heel wat machtsbronnen. Aangezien macht **domeinspecifiek** is, impliceert een machtspositie in een domein (bv. onderwijs) niet automatisch dat die ook op andere domeinen (bv. ruimtelijke ordening) bestaat.

Persoonsgebonden of geïnstitutionaliseerd

Toch zijn er machtsbronnen, voortvloeiende uit specifieke machtsposities, die op heel veel domeinen de bekleders ervan macht opleveren. Machtsposities kunnen **persoonsgebonden** zijn, maar even vaak zijn machtsposities **geïnstitutionaliseerd**. De macht die eruit voortvloeit, berust in dit geval niet zozeer bij de individuele persoon die de positie bekleedt, maar bij de positie zelf. Anderzijds is

“de machtsbron bij uitstek van de onderste lagen van de bevolking hun grote aantal. Maar als dit niet samengaat met solidariteit en organisatie [...], dan stelt de macht van het aantal weinig voor.” (Becker 1991:256)

Diverse opdelingen

Verschillende auteurs maakten een opdeling van machtsbronnen of actiemiddelen van organisaties. Zo heeft **Vanhoren** (1991) het onderscheid gemaakt tussen indirecte (die de overheid geleidelijk en bestendig beïnvloeden) en directe (rechtstreekse interventie bij de overheid) actiemiddelen, tussen interne (bv. leden, organisatie, financiën) en externe (bv. relaties met andere organisaties, toegang tot en steun van politiek, de algemene context) middelen.

Belang van solidariteit en organisatie

Voorbeelden van machtsbronnen zijn tijd, geld, geweld- en dwangmiddelen, kennis, communicatiemiddelen, expertise, prestige, aantal leden of kiezers, netwerken, charisma, informatie, overtuigingskracht enz. Dat zijn vaak machtsbronnen van individuen, collectieve machtsbronnen - of machtsbronnen van de organisatie of groep waartoe deze individuen zijn aangesloten - resulteren dan uit de optelsom, het verzamelen van de individuele machtsbronnen. Er zijn evenwel twee collectieve machtsbronnen die niet gereduceerd kunnen worden tot individuen, omdat zij enkel op een supra-individueel niveau kunnen bestaan: **solidariteit en organisatie**. Beide zijn bovendien constitutief voor de andere machtsbronnen: individuele machtsbronnen worden maar ter beschikking gesteld van de groep naarmate er sprake is van enige subjectieve lotsverbondenheid, van een gemeenschappelijk aangevoelde identiteit. Bovendien moeten al deze individuele machtsbronnen ook georganiseerd worden.

Organisatie en solidariteit zijn er niet zomaar, ze moeten **gecreëerd** worden. Belangrijk daarin zijn bijvoorbeeld de arbeidsverdeling binnen een groep, de regeling van leiderschap en besluitvorming, de emotionele betrokkenheid van de leden, het onderscheid tussen insiders en outsiders enz. Solidariteit gaat vaak samen met het gevoel hetzelfde lot te delen, in dezelfde positie te zitten. Soms, bijvoorbeeld in gevallen van grote ellende, neigen velen naar egoïstische overlevingsstrategieën en is solidariteit ver te zoeken. Dezelfde feitelijke situatie delen, betekent m.a.w. niet automatisch dat mensen die lotsverbondenheid ook aanvoelen of zien. Dit ‘inzicht’ of ‘bewustzijn’ moet eerst bereikt worden, voordat individuen tot een collectieve organisatie willen toetreden en daarvoor offers (tijd, middelen, soms het eigen leven) willen brengen. Ook het opzetten en onderhouden van een organisatie gaat niet zonder enige moeite of probleem.

Liquiditeit/mobilisatie van machtsbronnen

Omdat solidariteit en organisatie gecreëerd moeten worden, ze niet spontaan voorhanden zijn, staan individuen die slechts macht hebben naarmate ze zich verenigen, naarmate ze kunnen aansluiten bij een collectieve organisatie, voor een extra probleem. Eerst moet de collectieve organisatie er zijn voordat ze macht kan uitoefenen, bijvoorbeeld op basis van haar ledenaantal (stakingen, betogingen, oproer). Dat betekent een nadeel in het organiseren van macht en in het mobiliseren van machtsbronnen in vergelijking met een kleine elite van mensen die louter op basis van hun persoonlijke machtsmiddelen (bv. fabriekseigenaars) snel en gemakkelijk hun machtsbronnen kunnen aanwenden. Daar is zelfs geen of alvast weinig organisatie voor nodig. De organisatiekosten voor macht zijn hier dus veel lager. Niet enkel de beschikking, maar ook het soort machtsbronnen waarover iemand beschikt, zijn van belang. Zoals verderop zal blijken, is de **liquiditeit** van machtsbronnen van groot belang: de mate waarin (of het gemak of de moeilijkheden waarmee) ze ingezet kunnen worden om macht uit te oefenen. De schepping en handhaving van collectieve machtsbronnen vormt een van de centrale processen in de politiek. Dit proces wordt ook soms omschreven als politieke **mobilisatie**.

5 Dimensies van macht

Drie dimensies van macht

Wrong, zo leerden we hierboven, onderscheidt drie dimensies van macht: uitgebreidheid, omvattendheid en intensiteit. Het is volgens Wrong essentieel om deze drie dimensies voor ogen te houden bij een bespreking over macht. We moeten volgens deze auteur elke machtsrelatie in termen van deze drie dimensies benaderen. Wanneer we het in de titel van deze paragraaf hebben over 'dimensies' van macht, dan zijn het evenwel niet zozeer die van Wrong die we voor ogen hebben. Het onderscheid tussen drie dimensies van macht zoals we dat in deze paragraaf maken, legt andere accenten en is handig om inzicht te verkrijgen in de verborgen dimensies van macht: macht als beslissen en bevelen, macht als agendasetting en de macht als ideologische hegemonie. Het zijn de dimensies van macht zoals Steven **Lukes** ze heeft onderscheiden.

5.1 De eerste dimensie: het pluralisme

Evenwicht tussen groepen en hun invloed/macht

Volgens het pluralisme is er geen enkele maatschappelijke kracht die altijd aan het langste eind trekt:

“The first, and perhaps most basic presupposition of the pluralist approach, is that nothing categorical can be assumed about power in any community. It rejects the stratification thesis that some groups necessarily dominate a community.” (Polsby 1960:474)

Soms krijgt de ene groep haar zin, soms een andere, soms lijkt niemand gebaat bij beslissingen van de politieke overheid. Eenvoudig gesteld, ontstaat volgens het pluralisme in de samenleving een soort **natuurlijk evenwicht** tussen groepen en hun invloed of macht, omdat iedereen evenveel toegang heeft tot de machtsbronnen. Er bestaat m.a.w. een open en eerlijke concurrentiestrijd tussen groepen. Elke groep heeft het recht en de mogelijkheid om zich te organiseren en de eigen belangen te behartigen, geen enkele groep domineert en niemand is op een blijvende manier machtiger dan de anderen.

Gespreide macht

De hoofdstelling van het klassieke pluralisme luidt dat politiek een belangenstrijd is en dat de winnaar

in deze strijd niet bij voorbaat vaststaat. Welke belangen prevaleren, is afhankelijk van het specifieke strijdpunt en het historische moment (Becker 1991:231-264). De macht is dus **gespreid**, d.w.z. niemand heeft in de machtsstrijd een structureel overwicht en een continue machtselite bestaat niet. Deze fundamenteen waren al terug te vinden bij vroeg-pluralisten zoals A.F. **Bentley** (1870-1957) met *The Process of Government* (1908) en D.B. **Truman** (1913-2003) in zijn *The Governmental Process* (1951).

Een van de beroemdste boeken uit de pluralistische school die deze principes duidelijk beschrijft en tevens toepast op concreet empirisch onderzoek, is de studie van Robert A. **Dahl** (1915-2014) over de gemeentepolitiek in New Haven, *Who Governs* uit 1961. Deze studie is te beschouwen als een kritiek op de machtselitetheorie zoals die naar voren werd gebracht in C. Wright **Mills'** (1916-1962) *The Power Elite* uit 1956 en op het boek van Floyd **Hunter** (1912-1992) over de machtsverhoudingen in de gemeentepolitiek van Atlanta, *Community Power Structure* uit 1953, waarin hij de reputatiemethode had toegepast (cf. *infra*). Het onderzoek naar macht moet volgens het gezaghebbende boek van Dahl geconcentreerd worden op het politieke besluitvormingsproces met vragen zoals 'Wie neemt deel?', 'Wie wint en verliest?', 'Wie overweegt in de besluitvorming?'

Belang van politiek besluitvormingsproces en actoren daarin

Het zou fout zijn te stellen dat het pluralisme deze klassieke uitgangspunten nog steeds onverkort aanhoudt. Verschillende pluralisten, zoals de analyse van de neopluralist Charles E. **Lindblom** (1977) aantoonde, zijn een flink stuk van deze klassieke en wat naïeve punten weggeschoven. Toch blijft het een centrale these binnen het pluralisme dat ongelijkheid **niet cumulatief** is en dat machtsbronnen niet allemaal geconcentreerd kunnen zijn aan één zijde van de machtsstrijd. Geld en bezit kunnen bijvoorbeeld gecompenseerd worden door solidariteit en organisatie aan de zijde van de minder bemiddelden, waar de 'macht van het getal' die van het geld zou compenseren.

Belangrijk hier zijn ook de **behavioralistische** uitgangspunten van de meeste pluralistische auteurs. Volgens deze uitgangspunten beweren pluralisten dat "social classes in stratification theory are populations differentially ranked according to economic or status criteria", maar ze voegen eraan toe dat het fout is "to impute to the apparently inescapable fact

of class membership any sort of class consciousness” (Polsby 1960:477). Voor pluralisten bestaat de notie ‘vals **klassenbewustzijn**’ niet omdat het impliceert dat de waarden van de analist aan de groep in kwestie opgelegd worden. De pluralisten concentreren zich op concrete politiek, met name het onderzoek naar besluitvormingsprocessen en het gedrag van mensen en organisaties hierin. Dat betekent niet dat ze geen oog hebben voor meer structurele gegevens. Een structureel aspect van de machtsverhoudingen in een parlementaire democratie die zowat elke pluralist benadrukt, is de concurrentie tussen verschillende politieke partijen. Toch gaat de aandacht vooral uit naar een vergelijking tussen wie bij de aanvang van een **besluitvormingsproces** wat wilde en wie na de afloop wat kreeg.

Studie van concreet, observeerbaar gedrag

Polsby (1934-2007) merkt terecht op dat “in the pluralist approach [...] an attempt is made to study specific outcomes in order to determine who actually prevails in community decision-making” (Polsby 1963:113). Met andere woorden, de nadruk ligt hier heel duidelijk op de studie van **concreet, observeerbaar gedrag**. Ook Dahl (1958) had opgemerkt dat macht enkel geanalyseerd kan worden na een zorgvuldig onderzoek van een reeks concrete beslissingen. Volgens Polsby is het onderzoek naar wie in besluitvormingsprocedures het overwicht heeft, de beste manier om uit te maken welke individuen en groepen in het sociale leven meer macht hebben dan andere, omdat “**direct conflict** between actors presents a situation most closely approximating an experimental test of their capacities to affect outcomes” (Polsby 1963:4). De studie van macht gebeurt dus het best via de studie van besluitvorming die betrekking heeft op een direct, reëel en observeerbaar conflict.

Conflict als ideale situatie om macht te bestuderen

Volgens het pluralisme is het mogelijk om na te gaan hoe de macht in een samenleving verdeeld is via de analyse van **belangrijke politieke beslissingen**, waarbij de preferenties van verschillende groepen duidelijk van elkaar afwijken. Het moet gaan om **controversiële kwesties**, waar verschillende belangen duidelijk tegenover elkaar staan in een besluitvormingssituatie. Een situatie waarin er dus sprake is van conflict tussen verschillende preferenties, met een hoge inzet. Het is voor de meting van macht belangrijk dat alle actoren

al hun machtsmiddelen inzetten. **Conflict** is voor het pluralisme de ideale situatie om macht te bestuderen. Daarbij wordt uitgegaan van de veronderstelling dat de preferenties of voorkeuren (concreet gemaakt in bijvoorbeeld eisen of vragen) het gevolg zijn van een weloverwogen denkproces. Volgens pluralisten komen deze **preferenties** tot uiting in het gedrag dat in het kader van de besluitvormingsprocedures rond conflicten wordt gesteld, en kunnen deze preferenties ontdekt worden via de observatie van dat gedrag. Vandaar de pluralistische focus op gedrag in het kader van bevochten besluitvorming over kwesties waarover er een observeerbaar conflict is ontstaan tussen verschillende belangen met een hoge inzet. Als het om een belangrijk conflict of besluitvormingsproces gaat, verwachten pluralistische onderzoekers dat de betrokken partijen al hun macht (smiddelen of -instrumenten) in de schaal zullen werpen en dat we zodoende, via de studie van de opeenvolgende fasen van besluitvorming, goed zullen zien wie in de samenleving over hoeveel macht beschikt.

Kritiek op het pluralisme

Wat met de subjectieve dimensie van macht?

Deze strenge werkwijze van het pluralisme is begrijpelijk:

“those who prefer to equate power with its exercise in a social relationship fear the subjectivity that appears to be implicit in the view that actors may ‘have’ power without exercising it so long as belief in the probability of their exercising it limits the choices of others.” (Wrong 1995:8)

In zekere zin nemen de pluralisten het zekere (objectieve, vaststelbare) voor het onzekere (subjectieve): dat is volgens hen immers de absolute vereiste voor elk wetenschappelijk verantwoord onderzoek. Door deze zekerheid en veiligheid miskent de pluralistische invalshoek, zoals we zullen zien, de subjectieve dimensie van macht.

De ‘empiristische’ invalshoek

Bovendien is, ondanks alle aanspraken van de pluralisten als zouden ze de methodologisch en deontologisch correcte wetenschapsbeoefening benaderen, hun eigen ‘empiristische’ invalshoek niet zonder gevaren. Want, aldus Uwe **Becker**, “**empirisme**, het idee dat men theorieën door observatie kan verifiëren (of dat theorieën zelfs voort dienen te komen door

observaties), is misleidend. In een willekeurig vaak herhaalbaar natuurwetenschappelijk experiment kunnen causale verbanden modelmatig geïsoleerd en dan als zodanig geobserveerd worden (al moet de onderzoeker het idee van causaliteit zelf meebrengen). Maar in een complex sociaal en politiek geheel, waar veel factoren in het spel zijn, is dat niet mogelijk. Hier kan men causale verbanden slechts construeren door een interpretatie van de situatie op basis van het begrip van sociale samenhangen dat men in processen van het alledaagse leven geleerd en ontwikkeld heeft. Wat wij begrijpen of **verstehen** – sinds Weber spreekt men, ook in het Engels, van Verstehenssoziologie – is **niet observeerbaar**” (Becker 1991:239). Deze kritiek geldt zeker bij de studie van een complex fenomeen als macht, waarbij het moeilijk is om alle machtsbronnen en -mechanismen in kaart te brengen en waarbij sommige actoren hun ware motieven verbergen. Bovendien, zo blijkt uit de tweede dimensie, verliezen de pluralisten heel wat uit het oog door de manier waarop ze de machtsituatie die ze willen bestuderen, aflijnen.

5.2 De tweede dimensie: de kritiek op het pluralisme van Bachrach en Baratz

Aandacht voor wat aan de besluitvorming voorafgaat

De meest bediscussieerde kritiek op het pluralisme à la Dahl werd in het begin van de jaren 1960 geformuleerd door Peter **Bachrach** (1918-2007) en Morton **Baratz**. In hun befaamde artikel ‘**Two Faces of Power**’ (1962; cf. ook ‘Decisions and Nondecisions’, 1963)² stelden zij de beperking van het onderzoek naar macht tot expliciete besluitvormingsprocessen rond geprofileerde conflicten aan de kaak. Volgens deze auteurs moet de aandacht immers ook gericht worden op **wat** aan de besluitvormingsprocessen **voorafgaat**. Macht (soverwicht) doet zich niet enkel voor wanneer A zijn belangen tegenover B kan doordrukken, maar tevens wanneer A ervoor kan zorgen dat B’s belangen niet tot in het besluitvormingsproces doordringen en niet op de politieke agenda komen. Een essentiële vraag is dus of alle belangen wel de **politieke agenda** halen, want, aldus Bachrach en Baratz,

“power may be, and often is, exercised by confining the scope of decision-making to relatively ‘safe’ issues”. (Bacharach & Baratz 1962, o.c. in Scott 1994: 86-87)

Met andere woorden, macht wordt niet enkel belichaamd in de activiteiten die betrekking hebben op concrete besluitvormingsprocedures, macht werkt ook voordat concrete besluitvormingssituaties zich voordoen.

‘Non-decision-making’

Pluralisten richten zich volgens Bachrach en Baratz (1962) te veel op de uitoefening van macht, die ze dan nog te sterk reduceren tot het onderzoek van de participatie aan een reeks concrete besluitvormingsprocedures. Zij zijn dan ook van oordeel – en hier komt de essentie van de tweede dimensie, van **het tweede ‘gezicht’ van macht** – dat macht ook uitgeoefend wordt

“when A devotes his energies to creating or reinforcing social and political values and institutional practices that limit the scope of the political process to public consideration of only those issues which are comparatively innocuous to A. To the extent that A succeeds in doing this, B is prevented, for all practical purposes, from bringing to the fore any issues that might in their resolution be seriously detrimental to A’s set of preferences.” (Bacharach & Baratz 1962, o.c. in Scott 1994:87)

Bachrach en Baratz (1963) verwijzen naar dit proces met de term **non-decision-making**. Dit moet worden onderscheiden van ‘negatieve besluitvorming’, d.w.z. een beslissing om niet te handelen of een beslissing om niet te beslissen. De beslissing om niets te beslissen of om iets niet te doen, is uiteraard ook een beslissing. Een *non-decision*, daarentegen, is in hun ogen een soort *non-event*: het is niet observeerbaar, het gaat erom dat iets – een probleem, een discussiepunt – gewoon de besluitvormingsagenda niet haalt, waardoor er niets over beslist kan worden, zelfs geen negatieve beslissing.

Latente of potentiële kwesties...

Een *non-decision* is dus niet observeerbaar. De latente aanwezigheid van bepaalde kwesties³ en de **mobilization of bias** (cf. *infra*) – die men volgens Becker (1991) kan begrijpen als de ‘mobilisatie van vooringenomenheid of partijdigheid’ – zijn dat volgens deze auteurs wel. Dit moet het mogelijk maken om het proces van *non-decision making* te reconstrueren. Het is het proces waarbij de dominante waarden of opvattingen, de spelregels, de machtsrelaties tussen groepen, eventueel in combinatie, worden ingeschakeld om te verhinderen dat bepaalde grieven of belangen, zogenaamde **latente**

of **potentiële kwesties**, zich tot volwaardige, bewuste, expliciete kwesties ontwikkelen, tot kwesties die om beraadslaging, overleg of besluitvorming vragen.⁴ Een actor kan er via deze dimensie van macht m.a.w. in slagen ervoor te zorgen dat enkel de voor hem veilige of minder gevaarlijke politieke kwesties de agenda halen. We moeten dus letten op de fasen vóór de effectieve besluitvorming. Het gaat hier dus om **agenda-setting**. Ook wat de agenda niet haalde, is belangrijk. Besluitvorming heeft een zekere *built-in bias*, waardoor barrières voor sommige kwesties hoger zijn dan voor andere. Ze verwijzen daarvoor naar waarden, rituelen en institutionele procedures als *rules of the game*.

... verschijnen niet op de besluitvormingsagenda...

De bijdrage van Bachrach en Baratz bestaat er m.a.w. vooral in dat zij aandacht hebben voor de wijze waarop beslissingen vermeden worden over potentiële kwesties waarover nochtans een observeerbare (belangen) tegenstelling of conflict bestaat. Bachrach en Baratz hebben in hun boek uit 1970 een en ander bijgestuurd, na kritiek op hun artikels van 1962 en 1963. Zo stellen zij in 1970 dat een non-decision nog steeds **een beslissing** is. Ondanks al hun kritiek op de pluralisten, blijven ook Bachrach en Baratz uitgaan van een bestaand observeerbaar conflict, openlijk of heimelijk. Hun belangrijkste bijdrage is dat ze erop wijzen dat, door zich te concentreren op bestaande besluitvormingsprocessen rond belangrijke conflicten met een duidelijke inzet, onderzoekers (het gebruik van macht in) conflicten die het besluitvormingsproces niet bereiken, uit het zicht verliezen. Niet alle (manifeste of latente) meningsverschillen, eisen, vragen of kwesties halen immers de besluitvormingsagenda. Voordat de machtsstrijd op de besluitvormingsagenda losbarst, over punten die wel die agenda haalden, is er al een andere machtsstrijd achter de rug, namelijk één over de vraag wat wel en wat niet op die agenda kan komen (cf. de systeemtheorie).

... als gevolg van afremmingsstrategieën

Ze benadrukken daarin dat er ook sprake is van machtsuitoefening wanneer A de **sociale en politieke waarden** en **institutionele praktijken** zodanig naar zijn hand probeert te zetten, dat enkel de voor A minder gevaarlijke kwesties in het politieke proces aan bod kunnen komen. A schakelt via het beroep op dominante waarden en spelregels zijn macht in om te verhinderen dat voor hem eventueel nadelige kwesties

op de politieke agenda komen. Het is belangrijk om te onderstrepen dat A deze strategie niet louter betracht via een botte, openlijke machtsuitoefening, zoals het openlijk, expliciet weigeren om een kwestie op de politieke agenda te plaatsen. Deze tweede dimensie van macht is veel **subtieler**: A betracht deze strategie door bepaalde *sociale en politieke waarden* te beïnvloeden of te accentueren, en door de *institutionele regels* van politieke besluitvorming bij te sturen of uit te spelen. Het gaat hier dus om een indirecte, sluiske strategie.

Voorbeeld

Werkgeversvertegenwoordigers, bijvoorbeeld, kunnen via 'sociale en politieke waarden' macht genereren om het agenderen van bepaalde kwesties op de agenda van het sociaal en politiek overleg te verhinderen. Zo is de bescherming van de '**concurrentiekracht**' van de ondernemingen en het wegwerken van de 'loonhandicap' een sociale en politieke waarde waar veel verzuchtingen – bijvoorbeeld om loonsverhoging – ondergeschikt aan gemaakt moeten worden. Er zou immers, gelet op de globalisering, geen alternatief meer zijn ('TINA') voor een politiek van kostenbeheersing en productiviteitsverhoging om in de concurrentie met Oost-Europa of Azië overeind te blijven. Daardoor zouden sommige voorstellen, aandachtspunten – zoals de voortzetting van het brugpensioen – niet langer redelijk, verantwoord, haalbaar, verstandig enz. zijn. Ze worden op die manier beschouwd nog voor het debat met cijfers en argumenten is gevoerd.

'Mobilisation of bias'

Met betrekking tot het tweede aspect, het veranderen van institutionele regels om bepaalde kwesties van de politieke agenda te houden, wijzen Bachrach en Baratz (1962) op de stelling van E.E. **Schattschneider** (1892-1971), volgens dewelke

“all forms of political organization have a bias in favor of the exploitation of some kinds of conflict and the suppression of others because organization is the mobilization of bias. Some issues are organized into politics while others are organized out.” (Schattschneider 1960:71)

Bijvoorbeeld: de bepalingen van het naoorlogse **sociaal pact** tussen werkgevers en werknemers hebben gezorgd voor een institutionele afremming van sommige radicale werknemerseisen, bijvoorbeeld inzake de collectivisering van ondernemingen. De

wetgeving over de loonvorming kan in zekere zin als een andere institutionele afremming van agendapunten beschouwd worden: bepaalde looneisen kunnen immers niet ter sprake gebracht worden, gezien de wettelijke bepalingen ter zake (cf. de loonnorm, de wet op het concurrentievermogen). Volgens Bachrach en Baratz moeten we *non-decisions* bestuderen aan de hand van het proces dat eraan voorafgaat, m.a.w. zoeken naar waarneembare belangenconflicten die de agenda niet haalden.

5.3 De derde dimensie: de visie van Steven Lukes

Macht – ‘agenda control’ – ‘thought control’

In *Power. A Radical View* (1974) – waarvan in 2005 een nieuwe editie verscheen – erkent Lukes de belangrijke bijdrage die Bachrach en Baratz leverden in het debat over macht. In de recentste editie van zijn invloedrijke boek schrijft hij dat we de eerste dimensie van macht gewoon ‘macht’ kunnen noemen, die toegekend wordt aan wie in besluitvormingssituaties overheerst. De tweede dimensie van macht kan volgens Lukes als *agenda control* omschreven worden, maar hij houdt eraan vast omdat deze vorm van macht “is best seen as a further and more basic form of power – the power to decide what is decided [...]”. De derde dimensie van macht omschrijft hij als *a further dimension of power*, namelijk “ways of **averting both conflict and grievance** through the **securing of consent**” (Lukes 2005:111). Zeg maar **thought control**.

Drie tekortkomingen van de tweede dimensie

De tweede dimensie van macht vertoont volgens Lukes evenwel drie tekortkomingen.

1 Ten eerste blijft deze dimensie nog steeds te gehecht aan het **behavioralisme**. Daarbij geven Bachrach en Baratz volgens Lukes een verkeerd beeld over de wijze waarop individuen, en vooral groepen en instellingen, erin slagen om potentiële kwesties buiten het politieke proces te houden. Men mag immers niet vergeten, aldus Lukes, dat “decisions are choices consciously and intentionally made by individuals between alternatives, whereas the bias of the system can be mobilised, recreated and reinforced in ways that are neither consciously chosen nor the intended result of particular individuals’ choices.” (Lukes 1974:21)

2 De tweede tekortkoming heeft betrekking op de concentratie van Bachrach en Baratz op een bestaand,

observeerbaar conflict: “the trouble seems to be that both Bachrach and Baratz and the pluralists suppose that because power, as they conceptualise it, only shows up in cases of actual conflict, it follows that actual conflict is necessary to power. But this is to ignore the crucial point that the most effective and insidious use of power is to prevent such conflicts from arising in the first place” (Lukes 1974:23). Lukes valt dus de vereiste aan dat zonder conflict geen macht mogelijk is, precies omdat macht er vaak in bestaat om een conflict te vermijden.

3 Een derde tekortkoming heeft betrekking op de stelling van Bachrach en Baratz dat *non-decision-making*-macht enkel bestaat waar **grievens de toegang** tot het politieke proces in de vorm van (beleids)kwesties **geweigerd** worden. Dit komt er volgens Lukes op neer dat, wanneer actoren geen grieven hebben, zien of voelen, zij ook geen belangen hebben die gehinderd worden door de machtsuitoefening van andere actoren. Deze visie is volgens Lukes te eng, zijn **derde dimensie**

“*allows for the consideration of the many ways in which potential issues are kept out of politics, whether through the operation of social forces and institutional practices or through individuals’ decisions. This moreover can occur in the absence of actual, observable conflict, which may have been successfully averted – though there remains here an implicit reference to potential conflict. This potential, however, may never be in fact actualized.*” (Lukes 2005:28)

De essentie van de derde dimensie

Vanuit deze kritiek formuleert Lukes wat als de essentie van de derde dimensie van macht kan worden beschouwd:

“*is it not the supreme and most insidious exercise of power to prevent people, to whatever degree, from having grievances by shaping their perceptions, cognitions and preferences in such a way that they accept their role in the existing order of things, either because they can see or imagine no alternative to it, or because they see it as natural and unchangeable, or because they value it as divinely ordained and beneficial? To assume that the absence of grievance equals genuine consensus is simply to rule out the possibility of false or manipulated consensus by definitional fiat.*” (Lukes 1974:24)

Hij omschrijft zijn derde dimensie als “**compliance to domination** [that] can be secured by the shaping of beliefs and desires” (Lukes 2005:146).

Objectieve vs. ‘gepercipieerde’ belangen

In de **eerste dimensie** worden de belangen van actoren afgelezen uit wat deze actoren daadwerkelijk vragen of willen, m.a.w. uit de beleidspreferenties die ze aanhangen en die duidelijk worden door het proces van politieke participatie (in besluitvormingssituaties). Ook de **tweede dimensie**, die ervan uitgaat dat niet alle belangen door het politieke systeem eenzelfde gewicht worden toegekend, stelt dat de belangen van actoren duidelijk worden door wat deze actoren willen, vragen, eisen, prefereren enz. Men dient er volgens deze tweede visie evenwel rekening mee te houden dat het politieke proces soms verhindert dat deze belangen zich via besluitvorming laten kennen. De **derde, ‘radicale’ dimensie** van macht, daarentegen, “maintains that men’s wants may themselves be a product of a system which works against their interests, and, in such cases, relates the latter to what they would want and prefer, were they able to make the choice” (Lukes 1974:34). Lukes wijst er dus op dat de ‘objectieve’ belangen verschillen van wat actoren denken dat hun belangen zijn.

Kritiek op Lukes’ werkelijke, objectieve belangen

Objectieve belangen zijn belangen die “independent of the (individual’s) conscious orientations” (Lukes 1974:25) zijn. Het zijn dus belangen waar groepen of individuen zich niet bewust van zijn. Naast de belangen die mensen in de strijd gooien, zijn er m.a.w. ook **versluierde objectieve belangen** die binnen de bestaande verhoudingen geen articulatie kunnen vinden. De opvatting dat er objectieve belangen zijn die mensen zouden articuleren als ze in staat waren tot een echt vrije keuze, of tot echt inzicht in de situatie, is evenwel vanuit wetenschappelijk oogpunt een ‘gevaarlijke’ en vaak elitaire opvatting. Deze opvatting heeft er in het verleden al toe geleid dat theoretici en politici (cf. de leninistische voorhoedetheorie) zich als ‘verlichte leiders’ opwierpen, als de advocaten van de werkelijke, objectieve belangen van actoren, belangen waarvan deze laatsten zelf niet op de hoogte noch zich bewust van waren. Er is dan ook heel wat kritiek gekomen op deze **real interests approach** van Lukes. Die gaat immers uit van wat men in de literatuur een **observer’s assessment** noemt. Beweren dat er onzichtbare macht is, is vanuit wetenschappelijk oogpunt moeilijk.

‘Genuine consensus’ vs. ‘imposed consensus’

Lukes gaat in de derde dimensie een stap verder dan Bachrach en Baratz, die zich beperkten tot de studie van macht in situaties waarin de *mobilisation of bias* verhindert dat sommige van de bestaande en observeerbare grieven binnen het politieke proces tot volwaardige kwesties uitgroeien. Lukes wijst erop dat machtsuitoefening er niet enkel in bestaat om mensen te verhinderen bepaalde dingen te doen, maar zelfs ook om **bepaalde dingen te denken**, om te verhinderen dat mensen zich bewust worden van hun eigen, objectieve belangen. Hij is niet de eerste die dat opmerkt en verwijst daarvoor o.a. naar John Stuart Mill (1806-1873), die in *The Subjection of Women* (1869) ook al over dit mechanisme schreef (Lukes 2005:138). Lukes maakt een onderscheid tussen een **genuine consensus**, d.i. de ideeën, wensen, eisen, belangen die actoren hebben wanneer ze zich volledig losgemaakt zouden hebben van de hiërarchie van het sociale systeem, en een **imposed consensus**. Ook Frederick Frey (1971) merkt op dat er van machtsuitoefening sprake is, wanneer de beïnvloede zich identificeert met de beïnvloeder en de laatstgenoemde dit in de hand werkt of er via socialisatie in slaagt om de eerstgenoemde te doen geloven dat hij zijn eigen belangen dient wanneer hij het door de beïnvloeder gewenste gedrag stelt.

Empirische basis voor identificatie van werkelijke belangen

Lukes gaat er uitdrukkelijk van uit dat

“it does not follow that just because it is difficult or even impossible to show that power has been exercised in a given situation, we can conclude that it has not” (Lukes 1974:39).

Deze stelling heeft, zoals verwacht, een vrij indrukwekkende polemiek geopend over de **empirische onderzoekbaarheid** van wat overeenkomstig de derde dimensie van macht als machtsrelaties kunnen worden beschouwd. Onder andere in hoofdstuk 8 van zijn boek, *Difficulties*, die volgens Lukes ‘ernstig maar niet overweldigend’ zijn, beschrijft hij hoe dat mogelijk moet zijn. Behalve kritiek op zijn uiteenzetting over de analyse van ‘werkelijke, objectieve belangen’, werd de meest hevige kritiek op de visie van Lukes geuit op zijn stelling dat het wel degelijk mogelijk is om machtsuitoefening, zoals hij die beschrijft, empirisch vast te stellen. Hij verwijst daarvoor o.a. naar Michel Foucault (1926-1984) en naar de Italiaanse marxist Antonio

Gramsci (1891-1937), die in zijn *Prison Notebooks*, een verzameling van dertig gesmokkelde notitieboekjes die hij in de gevangenis volschreef, het concept hegemonie introduceerde. Lukes stelt dat er een ‘empirische basis voor de identificatie van werkelijke belangen’ is, maar dat het niet aan A is om die te voorzien, wel aan B. B kan dat doen door “exercising choice under conditions of relative autonomy and, in particular, independently of A’s power – e.g. through democratic participation” (Lukes 2005:146).

Hoe de derde dimensie empirisch vertalen?

Werkelijke belangen zijn ook afhankelijk van wat men wil verklaren, aldus Lukes, en die komen naar boven als men overtuigend kan aantonen dat er geen derde bron van druk is op mensen die hun belangen formuleren. Vals bewustzijn draagt “a heavy weight of unwelcome historical baggage”, een gewicht dat verwijderd kan worden als ‘vals bewustzijn’ niet verwijst naar “the arrogant assertion of a privileged access to truths presumed unavailable to others, but rather to a cognitive power of considerable significance and scope: namely, **the power to mislead**. It takes many forms [...]” (Lukes 2005:149). Maar ook in de laatste bladzijden van deze vernieuwde editie slaagt Lukes er niet in om duidelijk aan te geven hoe deze derde dimensie van macht in empirisch onderzoek vertaald kan worden.

We laten de discussie over de manier waarop de derde dimensie onderzocht kan worden verder achterwege, want het gaat in dit hoofdstuk, zoals gesteld, om een conceptuele analyse van het fenomeen macht. Dat doet zich blijkbaar op allerlei manieren voor.

6 Potentiële, ‘onzichtbare’ macht?

De mogelijkheid om macht uit te oefenen én de realisatie van deze capaciteit

Kan er sprake zijn van macht die als het ware **onzichtbaar** blijft, bijvoorbeeld omdat A geen enkele handeling stelt, maar toch macht uitoefent? Zoals in de vorige paragraaf duidelijk werd, verwijst macht niet enkel naar een daadwerkelijke handeling, maar ook naar de mogelijkheid, de capaciteit, het vermogen om macht uit te oefenen. Deze mogelijkheid kan latent aanwezig zijn, zelfs wanneer een actor geen observeerbare daden stelt. Zo heeft de president van Amerika macht, zelfs als hij slaapt.

Manifeste/latente macht vs. potentiële/reële macht

Wrong (1995:6) verwijst ter zake naar een term van Gilbert **Ryle** (1900-1976), die het had over **dispositional words** (in zijn boek *The Concept of Mind*, 1949), verwijzend naar de ‘mogelijkheid om’ (macht te hebben). Deze term zet Ryle tegenover de **episodic words**, die verwijzen naar de specifieke ‘realisatie’ van deze capaciteit (macht uitoefenen), d.i. een concrete handeling. Beide elementen moeten in een definitie van macht opgenomen zijn. Wrong wijst er verder op dat het concept **latente of dispositionele macht** niet verward mag worden met het onderscheid tussen **potentiële en reële macht**. Hij maakt het onderscheid tussen de tegenstelling manifeste-latente macht enerzijds en potentiële-reële macht anderzijds.

De term **‘latent’** wijst volgens **Wrong** naar de “covert presence of something actually affecting a situation” (Wrong 1995:126). Latente macht is er als we geen redenen hebben om eraan te twijfelen dat iemand macht wil en kan uitoefenen, ook al doet hij dat op dit moment niet. Iemand die over bepaalde machtsbronnen beschikt, bereid en in staat is om die te gebruiken, beschikt over latente macht. De term **potentiële** macht is zwakker, omdat potentieel impliceert dat “something may assert its presence under purely hypothetical or counterfactual conditions” (Wrong 1995:127). Het verwijst bij Wrong naar de mogelijkheid dat iemand machtsbronnen verzamelt en daarmee ook macht probeert uit te oefenen. Een welvarende mogendheid zou een indrukwekkend leger kunnen bouwen en heeft daarom potentiële macht. Doet zij dat niet, dan beschikt zij niet over latente macht. Die zou er wel zijn mocht het leger ter beschikking zijn, maar niet gebruikt worden. Latente macht gaat om de verborgen aanwezigheid van feitelijk bestaande macht, die evenwel daadwerkelijke gevolgen heeft. Potentiële macht staat voor macht die in theorie mogelijk is, maar die niet aanwezig is, die dus louter hypothetisch is.

Tromp geeft ter zake een mooi **voorbeeld** (Tromp 2002:231-232). Een bokser die zich in een afgelegen dorp terugtrekt nadat hij iemand in een wedstrijd dodelijk verwond heeft, heeft geen latente macht omdat niemand in het dorp weet dat hij bokskampioen is. Hij heeft echter wel potentiële macht. We zullen dit semantische onderscheid hierna achterwege laten en latente en potentiële macht enerzijds en manifeste en reële macht anderzijds als identiek beschouwen.

Potentieel en/of reëel

Belangrijker is dat van een actor – een individu of groep – beweerd kan worden dat hij over macht (als capaciteit) beschikt wanneer er in het verleden voldoende **bewijzen** werden geleverd dat deze actor wel degelijk in staat is om succesvol macht uit te oefenen (concrete handeling). Macht kan dus potentieel en reëel zijn, m.a.w. men kan over macht beschikken zonder dat die effectief wordt uitgeoefend. Dit is het geval

“when others carry out the wishes or intentions of the power holder without his ever actually having issued a command to them or even having interacted with them at all to communicate his aims” (Wrong 1995:7).

De veronderstelling dat een actor over potentiële macht beschikt, is des te sterker indien er geen redenen zijn om te betwijfelen dat hij deze capaciteit ook in de toekomst zal kunnen uitoefenen zoals hij dat in het verleden met succes heeft gedaan.

Een situatie waarin potentiële macht tot uiting komt, werd door Carl Joachim **Friedrich** (1901-1984) beschreven in zijn *Man and His Government* (1963) onder het begrip de *rule of anticipated reactions*. Dit komt erop neer dat

“people may react to the possessor or controller of resources by anticipating the effective use of these resources to control their own actions. For this anticipatory reaction to take place, however, they must know or believe that someone actually possesses the relevant resources and that there is a reasonable probability of his using them to wield power should their own actions or inactions fail to accord with what they take to be his wishes.” (Wrong 1995:126)

Potentiele macht impliceert dat de machtshebber A geen gedrag moet stellen, geen bevel moet geven, zelfs niet de minste vorm van communicatie moet aangaan of B een hint dient te geven opdat deze macht van A over B zou bestaan. B gaat ervan uit dat deze macht (nog steeds) bestaat, hij baseert zich daarvoor op ervaringen uit het verleden, waar de macht van A met succes werd uitgeoefend. B anticipeert op de **veronderstelde of verwachte** reacties van A en past zijn gedrag aan die veronderstelde reacties van A aan. Het interessante, tevens meest complexe en uitdagende, van deze notie van potentiële macht zijn de implicaties voor de **empirische vaststelbaarheid** ervan. Er

moet voor ‘potentiële’ macht van A – die wel effectieve gevolgen heeft, namelijk gedragsaanpassing door B – immers geen sprake zijn van observeerbaar gedrag van A. Vandaar dat pluralisten, gezien hun behavioristisch uitgangspunt, in dergelijke situaties nooit van macht of de uitoefening van een machtsrelatie zouden gewagen. De verklaring dat een individu of groep over potentiële macht beschikt, is geen vrijblijvende opmerking. Potentiële macht is **reëel** naar de gevolgen ervan voor de verhouding tussen A en B. Het onderscheid tussen potentiële macht en effectieve of reële macht heeft dus geen betrekking op de gevolgen van die machtsrelaties, maar louter op het gedrag – of beter de afwezigheid ervan – van A.

‘Atmosfeer van beïnvloeding’

Voor Friedrich is invloed gebaseerd op de ver/inbeeldingskracht van de mens als sociaal wezen, op de capaciteit tot **prospectie**, op de mogelijkheid van sociale actoren om de reacties van anderen – die op een of andere manier door hun handelingen geraakt kunnen worden of waarmee ze in een of andere vorm van sociale relatie treden – in te schatten, te voorspellen, te **anticiperen**. Dit is het gevolg van het feit dat mensen als sociale wezens in groep leven, van socialisatie, van *trial and error* enz. Deze capaciteit behoort tot de noodzakelijke vaardigheden die mensen ontwikkelen door hun samenleven met anderen. Invloed sluipt dan ook in stilte en vaak onbewust in alle sociale relaties. Vandaar dat invloed zo moeilijk te meten is. Bij machtsrelaties kunnen deze vaardigheden evenwel een bijzondere rol gaan spelen, met name wanneer ze bewust aangewend of gebruikt worden om macht te kunnen suggereren en dus uitoefenen. Volgens Friedrich is elke situatie van directe machtsuitoefening omgeven door een ‘atmosfeer van beïnvloeding’, zoals een **magnetisch veld** dat rondom de magneet hangt. Vandaar, aldus Friedrich,

“a great deal of power-wielding involves no conscious making of decisions at all. [...] It should be kept in mind, however, that influence often works most effectively by creating a certain ambience for decisions through its effect on attitudes, beliefs and values unrelated to immediate decisions.” (Friedrich 1963:199)

Volgens deze auteur dient invloed meer

“to prevent, rather than occasion, action. It is negative rather than positive in its impact upon the person or persons influenced. This is not generally true,

however, and cannot therefore be made the basis of a proposition about influence as such." (Friedrich 1963:202)

De reden waarom invloed vaak 'negatief' werkt, m.a.w. eerder handelingen wil tegengaan dan ze te initiëren of te stimuleren, heeft volgens deze auteur precies te maken met de capaciteit van mensen om te anticiperen, om reacties in te schatten. De **status quo** heeft immers een groot voordeel t.a.v. verandering: mensen kennen de huidige toestand, die zekerheid biedt, terwijl verandering tot onzekerheid leidt. Hoe zal die veranderde toekomst er immers uitzien? De status quo stelt hen beter in staat om op reacties en situaties te anticiperen, geeft dus ook meer zekerheid over hun eigen gedrag omdat ze beter weten hoe anderen daarop zullen reageren. Vandaar dat invloed vaak 'negatief' is, waarmee Friedrich bedoelt dat invloed er vaak toe dient om de bestaande toestand te behouden.

De 'regel van de geanticipeerde reacties'

Volgens deze auteur gaat het hier om een *general rule of politics*, eigenlijk om een algemene regel van het menselijk gedrag,

“*this inclination of all persons exposed to influence to anticipate the reactions. [...] It causes influence to be so often difficult to detect, and even obscures the operation of more explicit kinds of power relations. It is the factor which is at work in surrounding acts through which power is exercised with a penumbra of often unforeseen consequences.*” (Friedrich 1963:203)

Die algemene regel van het menselijk gedrag, de **rule of anticipated reactions**, zien we in het dagelijks leven veelvuldig aan het werk. Bijvoorbeeld: als je van een (veronderstelde) machthebber iets gedaan wil krijgen, anticipeer je op zijn reactie en pas je je formulering en timing op grond van deze anticipatie aan. Discussiepunt is hier of het om macht dan wel om invloed zou gaan, aangezien het intentionele element bij A afwezig kan zijn. Volgens sommige auteurs is er pas sprake van macht bij bewuste, gewilde effecten.

Kritiek: te eenzijdige focus op B

Deze regel van Friedrich is evenwel geen absolute regel, geen regel die voor alle gedrag van B of in alle omstandigheden geldt. Van het mechanisme is er sprake wanneer “the conduct of certain persons is seen recurrently to conform to the known preferences

of another person or persons” (Friedrich 1963:204). Hoe vaker B gedrag aanpast op grond van anticipaties op mogelijke reacties van A, hoe meer de regel uiteraard zijn bewijs zal vinden. Hoe meer A in het verleden gedrag stelde en dus hoe meer zekerheid er bestaat over de juistheid van de anticipatie door B, hoe waarschijnlijker het is dat deze regel zal gelden. Opdat beweerd kan worden dat A (individu of groep) over macht beschikt op grond van de 'geanticipeerde reacties' van B (individu of groep), dient B er wel van **overtuigd** te zijn dat A over de mogelijkheid (machtsmiddelen) beschikt om zijn gedrag en beslissingen te sturen. Met andere woorden, B neemt in dit verhaal een essentiële plaats in. Zonder de veronderstellingen of verwachtingen van B kan er geen sprake van zijn dat A op grond van de geanticipeerde reacties van B over macht beschikt. De pluralistische school werd vaak bekritiseerd omwille van de te grote concentratie op A bij de studie van machtsrelaties. Pluralisten kijken immers vooral naar beslissingen van A om vast te stellen of er sprake is van macht. Hier komt een andere **kritiek** naar boven: concentreert het concept van potentiële macht en de regel van de geanticipeerde reacties zich niet te veel, te eenzijdig op B?

Deze kritiek is terecht. Vandaar dat er aan een paar **voorwaarden** voldaan moet worden voordat in dit verband over macht gesproken kan worden. Wrong omschrijft ze als volgt:

“*if an actor is believed to be powerful, if he knows that others hold such a belief, and if he encourages it and resolves to make use of it by intervening in or punishing actions by others who do not comply with his wishes, then he truly has power and his power has indeed been conferred upon him by the attributions, perhaps initially without foundation, of others. But if he is unaware that others believe him powerful, or if he does not take their belief seriously in planning his own projects, then he has no power and the belief that he has is mistaken, a misperception of reality.*” (Wrong 1995:9)

Met andere woorden, A moet geen bevel geven, moet zelfs niet de minste vorm van communicatie aangaan. Anderzijds mag A ook geen pogingen doen of stappen ondernemen om het geloof, de overtuiging, de perceptie van B (namelijk dat hij (A) inderdaad over de machtsmiddelen beschikt en ze in de toekomst kan aanwenden) te ontkrachten, te bestrijden, te weerleggen. Het is, zoals gesteld, wel noodzakelijk dat A beseft dat anderen (B) hem als machtig beschouwen. A moet dus

de perceptie van B over hem kennen. Het doet niet ter zake of deze percepties al dan niet op empirische gegevens berusten en de anticipaties dus eventueel op grond van **foutieve veronderstellingen** worden gemaakt.

7 Structurele macht

Verdeling van macht hangt nauw samen met samenlevingsstructuur

Macht moet worden onderscheiden van machtsbronnen of -middelen. Macht is de **aanwending** door een actor van **machtsbronnen** om een bepaald effect te genereren. Macht is geen afzonderlijk machtsmiddel, naast bijvoorbeeld geld of lidmaatschap van netwerken. Het bezit van machtsmiddelen die ingezet kunnen worden om macht over anderen uit te oefenen, vormt op zich nog geen garantie dat deze middelen ook effectief daartoe ingezet zullen worden. Macht vereist de activering van deze bronnen, die **ongelijk verdeeld** zijn. Daarom is de ongelijke verdeling van macht niet zomaar het resultaat van “unequal distribution of purely individual attributes and capacities”, maar weerspiegelt deze ongelijke verdeling van macht

“the workings of the major institutions of a society and the legitimations of these institutions. [...] Power is both a generalized capacity to attain ends that is unequally distributed among the members of a society as a result of the structure of its major institutions, on the one hand, and an asymmetrical social relation among persons manifested directly in social interaction or indirectly through anticipated reactions, on the other.” (Wrong 1965:xxii)

Kortom: de verdeling van macht is niet louter het resultaat van de ongelijke verdeling van individuele eigenschappen of capaciteiten, maar hangt heel nauw samen met de **structuur van een samenleving**, van haar instellingen en sociale verhoudingen. We kunnen **instellingen** zien als

“the residues of previous activations of power recourses, often in the context of manifest conflicts which for the time being have been settled through various types of compromises. By developing institutions, bureaucracies, structures and rules for the making of

decisions and for the distribution of rewards and punishments, the need to continuously activate power resources can be limited.” (Korpi 1985:38)

Instellingen moeten dus begrepen worden als ‘residuen van eerdere activering van machtsbronnen’.

‘Sterk liquide’ en ‘zwak liquide’ machtsmiddelen

Middelen of eigenschappen waarover groepen of individuen beschikken, kunnen al dan niet voor politieke machtsdoeleinden worden ingezet en de verdeling van die middelen of eigenschappen hangt af van een reeks structurele kenmerken van de samenleving. In dat verband wordt vaak het onderscheid gemaakt tussen ‘**sterk liquide**’ middelen, met name middelen die weinig of geen aanpassing vereisen om onmiddellijk ingeschakeld te worden in het uitoefenen van macht of invloed, en ‘**zwak liquide**’ middelen, met name middelen die enkel na een zekere aanpassing of enkel in een bepaalde vorm of via een bepaald gebruik voor politieke beïnvloeding ingeschakeld kunnen worden. De machtsmiddelen waarover individuen kunnen beschikken (geld, reputatie, persoonlijke vaardigheden en talenten, kennis en informatie enz.) zijn veelal sterk liquide.

Wanneer Bachrach en Baratz het hogervermelde citaat van E.E. Schattschneider aanhaalden (“organization is the mobilization of bias”) om het belang van *non-decisions* te legitimeren, verwees de laatstgenoemde evenwel duidelijk naar de middelen van **groepen**. Die zijn niet zo liquide. Om het aantal leden als een politieke machtsbron te gebruiken, moeten die leden eerst nog georganiseerd en overtuigd worden, bijvoorbeeld om lid te worden, op straat te komen of te staken. Dergelijke machtsbronnen zijn dus zwak liquide. We kunnen hiervoor ook verwijzen naar de ‘logica van collectieve actie’ die vanuit rationele keuzemodellen is geformuleerd (cf. ook Offe & Wiesenthal 1985). De collectieve organisatie van belangen in groepsverband – om zo de ‘macht van het getal’ uit te spelen – is geen evident proces, maar voor de ene groep al moeilijker dan voor de andere. Het proces van de collectieve organisatie van belangen genereert op zichzelf al ongelijkheid. **Collectieve machtsbronnen** zijn dus evenzeer als individuele ongelijk verdeeld. Zo kan een groep van hooggeschoolden die zich in de Brusselse rand verzetten tegen het lawaai van nachtvluchten, zich beter of sneller organiseren dan een groep van

laaggeschoolde armen die strijden tegen de afbraak van een camping. Vandaar dat het proces van collectieve organisatie, dat ongelijke individuele machtsposities compenseert, op zich niet voor elke groep of voor elk belang identiek is en dus een ongelijk proces.

Organisaties als collectieve machtsmiddelen

Vermits organisaties als collectieve machtsmiddelen kunnen worden beschouwd, is het duidelijk waarom collectieve **identiteit** en onderlinge **solidariteit** essentieel zijn voor actoren die enkel in staat zijn via hun gezamenlijke organisatie, via de collectivisering van individuele machtsbronnen, macht te verwerven. Onderlinge solidariteit is voor deze groepen m.a.w. een essentiële voorwaarde. Het gevoel van lotsverbondenheid en gezamenlijke doelstellingen zijn belangrijke voorwaarden om tot groepsvorming te gaan. Daarom is al wat het gevoel van onderlinge lotsverbondenheid ondergraaft of de onderlinge solidariteit tegenwerkt, een verzwakking van wat voor individueel machtelozen vaak de belangrijkste machtsbron is, namelijk hun collectieve organisatie.

Sommige organisaties ontleen hun betekenis als machtsmiddel aan de collectieve **pooling** van de kenmerken van individuele leden. Dan speelt niet zozeer het aantal leden een rol (kwantiteit), wel eerder wie lid is (kwaliteit) en de vraag of de organisatie alle mogelijke leden omvat (exclusiviteit). Andere organisaties dienen het dan weer vooral te hebben van het aantal leden dat ze kunnen rekruteren, zoals vakbonden. Het gaat hierbij niet in eerste instantie om de aggregatie van individuele middelen, wel om de kracht die een groep ontleent aan het feit dat ze veel leden telt, d.w.z. zoveel mogelijk leden van de groep in wier naam de organisatie wil optreden en wier belangen zij beweert te verdedigen. Zo komt het er bijvoorbeeld voor vakbonden op aan om zoveel mogelijk leden in te sluiten (**encompassing unions**) die een bepaalde functionele positie (bv. metaalarbeider, bediende in de verzorgingssector enz.) innemen. Zo kunnen deze organisaties het monopolie op de vertegenwoordiging van deze functionele posities claimen. De mate waarin deze organisatie de 'achterban' geloofwaardig kan vertegenwoordigen – en binden – wordt zodoende heel belangrijk. Behalve solidariteit zijn dus ook efficiënte organisatie en legitimiteit van belang.

Liquiditeit van individuele middelen in de organisatie

De individuele machtsmiddelen die elk lid in deze organisatie binnenbrengt, zijn zwakke liquide middelen, aangezien ze een sterke organisatie vereisen voordat ze van betekenis zijn in de politieke en sociale machtsstrijd, zoals het collectief overleg. **Solidariteit** dient in dit verband begrepen te worden als de mate van bewustzijn van de grenzen tussen de groeps- en niet-groepsleden, van de gelijkheid van belangen en uitgangspositie. Solidariteit is dus gebaseerd op een gevoel van gelijk(w)aardigheid, op een wederzijdse emotionele identificatie, op een gevoel van collectieve identiteit. De **perceptie** van de groepsleden over gemeenschappelijke doelen, belangen, waarden en uitgangsposities is dus fundamenteel in het verwerven van macht. Vaak is die solidariteit of zijn die gemeenschappelijke doelen niet gegeven, maar moeten ze verduidelijkt, gecreëerd en georganiseerd worden. Kortom, daar waar individuele middelen een hoge liquiditeit hebben, is de **liquiditeit van collectieve middelen** veel complexer:

“frequently, collective resources must first be created, not just diverted from other uses, by the achievement of solidarity in support of common goals, social organization and leadership resulting from the mobilization of previously disunited individuals. [...] The widespread belief that a group [...] is powerful cannot possibly by itself confer power on the group if it is in fact unorganized and lacking common goals and perceived interests.” (Wrong 1995:143)

Het louter bestaan van een groep volstaat dus niet. De veronderstelling dat het om een machtige groep gaat, kan er via geanticipeerde reacties wel toe leiden dat het louter bestaan van deze groep een machts effect genereert.

Belang van contextuele factoren in gestratificeerde samenleving

Het bovenstaande leert dat de structuur van een samenleving cruciaal is voor de machtsverhoudingen in die samenleving. Er is een dimensie van macht, aldus Clarence **Stone**, die we het best met de term **systemic** omschrijven. Het is een meer **hidden face van macht** dan bijvoorbeeld de macht die het mogelijk maakt te beslissen of iets al dan niet op de politieke agenda kan komen, abstracter dan de macht die ontstaat uit de mogelijkheid om een subsidie te weigeren of toe te

kennen. Dit wordt duidelijk, aldus Stone, wanneer we meer rekening houden met de contextuele factoren:

“*systematic power therefore has to do with the impact of the larger socioeconomic system. [...] Power is not only a matter of intention, it is also a matter of context, of the nature of or ‘logic’ of the situation.*” (Stone 1980, o.c. in Scott 1994:209, 210)

Macht wordt immers uitgeoefend in een gestratificeerde samenleving. Het is dan ook essentieel dat we deze stratificatie kennen om de verdeling en het gebruik van macht goed in te schatten.

Systeemmacht of structurele macht

Systeemmacht of structurele macht – de macht die iemand haalt uit de aard of structuur van het politieke systeem – kan dan gedefinieerd worden als

“*that dimension of power in which durable features of that socioeconomic system (the situational element) confer advantages and disadvantages on groups (the intergroup element) in ways predisposing public officials to favor some interests at the expense of others (the indirect element). At the intergroup level, when situational and indirect elements of power are put together in the political context, the combination brings to light the situational dependency of official decision makers on one set of participants that prevents other participants from having an equal chance to further their interests through the political process. Beneficiaries of that situational dependency need not have made a conscious effort to create that dependency for political purposes.*” (Stone 1980, o.c. in Scott 1994:210, 211-212)

Het systeem beïnvloedt de machtsrelaties

De patronen van relaties tussen maatschappelijke groepen bepalen de structuur van een samenleving. Zo zullen bepaalde groepen bevoordeeld worden door de sociaaleconomische structuur, andere benadeeld, bijvoorbeeld omdat ambtenaren of politici of andere publieke besluitvormers meer met de belangen van de ene groep rekening houden dan met die van de andere. Het concept **structurele of situationele macht** impliceert dus niet dat macht wordt uitgeoefend ‘door (de structuur van) het systeem’, maar dat het politiek-maatschappelijke systeem zelf een grote invloed heeft op de machtsrelaties tussen individuen of groepen.

Analyse van ‘niet-contractuele contractvoorwaarden’

Een van de bekendste analyses in verband met structurele macht – hoewel hij deze term niet gebruikt – is die van Charles **Lindblom** in *Politics and Markets. The World’s Political Economic System* (1977). In het vijfde deel van zijn analyse, ‘The close but uneasy relation between private enterprise and democracy’, onderzoekt hij wat hij de **privileged position of business** noemt. De afhankelijkheid van algemene belangen (welvaart voor alle kiezers) van een particulier belang (winstgevende bedrijven) maakt de machtsstrijd ongelijk. Sociale wetenschappen moeten zich daarom verdiepen in de studie van de zogenaamde **‘niet-contractuele contractvoorwaarden’**, de maatschappelijke voorwaarden of condities die het sluiten van het contract bepalen, maar die als dusdanig niet in het contract opgenomen kunnen worden. Tot deze maatschappelijke condities behoren verdeling van middelen en macht. Een ‘vrij’ contract wordt immers afgesloten in een algemene juridische, sociale, culturele, economische, institutionele context waarvan het afhankelijk is en waarnaar het impliciet en af en toe ook expliciet verwijst bij de opstelling en uitvoering van de verschillende contractmodaliteiten.

Analyse van de arbeidsmarkt

Onder meer David **Purdy** (1988) publiceerde een verhelderende analyse over structurele macht op de arbeidsmarkt. In zijn publicatie *Social Power and the Labour Market. A Radical Approach to Labour Economics*, over de relaties tussen werknemers, werkgevers en hun organisaties, stelt hij een driedimensionale analyse van sociale macht voor en legt hij de nadruk op culturele processen. Wat een individu of groep als zijn belangen omschrijft, is niet louter een zaak van rustig analyseren en beredeneren, maar is ingebed in de ‘beschikbare **culturele definities van de sociale realiteit**’. Als onderdelen van de realiteit omschreven worden als het best haalbare, omdat er nu eenmaal geen verbetering meer mogelijk is, omdat de zaken nu eenmaal zijn zoals ze zijn of omdat ze altijd zo geweest zijn en altijd goed gewerkt hebben, dan zal men zich sneller neerleggen bij het bestaande en sommige veranderingen niet mogelijk achten of er gewoon niet aan denken. Actoren zullen ze niet als onderdeel van hun belangenveld beschouwen, wegens onveranderlijk gegeven. De definiëring van de sociale realiteit of situatiedefinitie speelt dus een bijzonder belangrijke rol. We kennen dit fenomeen ook als het **‘Thomastheorema’**:

“If men define situations as real, they are real in their consequences.” (Thomas & Thomas 1928:571-572; cf. Thomas & Znaniecki 1918)

Volgens Coser (1977) leren we hieruit hoe belangrijk het is om te letten op de **subjectieve manieren** waarop mensen de ruwe data van hun zintuigen filteren en verwerken. Dat is niet louter een individueel proces, maar sterk beïnvloed door de (reeds uitgevoerde) algemeen maatschappelijke definities van voorkomende situaties.

8 Hoe macht meten?

Bijzonder moeilijk

Onzichtbare en structurele macht ontsnappen door de vaagheid en ongrijpbaarheid ervan vaak aan de aandacht van politicologen. Zij vallen over de inherente problemen met de empirische meting van dit soort macht, hoewel

“the facets of power that are the most measurable may not be the most important or prevalent. Thus, it would appear that the aspect of power most amenable to empirical study, i.e. bargaining and decision making activity, merely represents the tip of the iceberg as far as the total process of power is concerned. Are we then to ignore such facets of power simply because there is no way of measuring and quantifying them?” (Kirkbride 1985:54)

Neen, maar het meten van macht blijkt wel een bijzonder moeilijke klus te zijn. Een politicoloog, leerden we in het tweede hoofdstuk, is als sociale wetenschapper gebonden aan de verplichting dat zijn uitspraken op de een of andere manier getoetst moeten kunnen worden. Vandaar het grote belang van de discussie over het meten van macht. Hoe kunnen we macht valide en betrouwbaar meten? Meting van macht kent evenwel veel **problemen**.

Causaliteitsprobleem

Zo is er de onvermijdelijke **tijdsketen**. Er zijn ten minste twee verschillende momenten – wanneer A iets doet en wanneer B iets doet – en tussen beide momenten gebeurt soms heel wat. Het is daarom niet altijd evident om te bewijzen dat wat B doet, een gevolg is van de machtsuitoefening van A en niet van andere redenen

of effecten. Bovendien zal B niet gemakkelijk **toegeven** dat hij iets doet omdat een ander het wil – dat vloekt met de zo belangrijke vrije wil – en zal A misschien zijn eigen machtsgebruik ontkennen of **verbergen**, omdat dit hem onsympathiek maakt of omdat dat het machtsgebruik in de toekomst kan bemoeilijken. Elke machtsmeting moet dus onderzoeken of de overige omstandigheden tussen die twee momenten gelijk zijn gebleven, of moet dat kunnen veronderstellen (de zogenaamde **ceteris paribus**-clausule). Hoe groter het tijdsverloop, hoe groter de kans dat de overige omstandigheden gewijzigd zijn. Het kernprobleem met machtsmeting is dus een **causaliteitsprobleem**: macht kan zelden met zekerheid worden vastgesteld omdat het causale verband tussen oorzaak (machts-poging) en gevolg (gedrag van B) zo moeilijk te bewijzen is. Bovendien is de machtsuitoefening van A of de gedragswijziging van B niet altijd vast te leggen. Welke signalen stuurde A uit? Wat was de perceptie van B over A? Welke gedragsalternatieven had B allemaal in gedachten? Welke meetmethode er ook gehanteerd wordt, ze is altijd afhankelijk van de onderzoeksvraag (wat wil je weten), van een reeks onderzoekstechnische omstandigheden (bv. is er archiefmateriaal beschikbaar, zijn deelnemers bereid of in de mogelijkheid te praten, hoeveel middelen zijn er om het onderzoek uit te voeren), maar vooral van de visie op macht.

Volgens een strikte causaliteitsopvatting is A de oorzaak van B indien A **noodzakelijk én voldoende** is om B teweeg te brengen en er een theorie bestaat om dat verband uit te leggen. Zonder de desbetreffende oorzaak zou het gevolg dus niet optreden (noodzaak), en deze oorzaak moet altijd leiden tot het bedoelde gevolg (voldoende voorwaarde). Een dergelijke opvatting van causaliteit is niet toepasbaar op machtsmeting. Dat heeft te maken met de tijdsketen tussen vermoedelijke oorzaak en gevolg, maar het is ook onmogelijk om vast te stellen wat B gedaan zou hebben zonder de machtsuitoefening van A, aangezien A en B nu eenmaal hun gedrag gesteld hebben. Kortom, macht kan nooit voor 100% worden vastgesteld. Dat mag de onderzoeker niet van zijn opdracht ontslaan om zijn uitspraken of beweringen over macht zoveel mogelijk empirisch te onderbouwen. Over de vraag hoe macht valide en betrouwbaar gemeten kan worden, bestaat heel wat discussie.

Pluralismedebat

Tijdens de jaren 1950 werd in de VS het zogenaamde **pluralismedebat** gevoerd, dat nog steeds aan de gang

is. Dat gaat niet enkel over de vraag of macht nu al dan niet door een elite gemonopoliseerd wordt, maar ook over hoe men macht kan meten. In dit theoretisch-normatieve en methodologisch-analytische debat zien de elitisten de belangrijkste macht geconcentreerd in één oligarchische en goed georganiseerde elite. Ze staan daarmee tegenover de pluralisten, volgens wie macht verdeeld en gefragmenteerd is over verschillende en onderling door tegengestelde belangen of doelen verdeelde groepen. De pluralisten zijn doorgaans behavioristen, de elitisten zelden.

Vele elites of één machtselite?

Befaamd is bijvoorbeeld de discussie tussen C. Wright Mills (1916-1962) en de pluralistisch georiënteerde David Riesman (1909-2002). Deze laatste publiceerde in 1950 *The Lonely Crowd*, een studie over de nieuwe Amerikaanse middenklasse, en was daarmee een van de eerste pluralisten. Volgens Riesman had zich in de VS een proces voorgedaan waarbij een hiërarchie was vervangen door een stelsel van **vetogroepen** waartussen macht verdeeld is. Macht is verspreid over vele verschillende belangengroepen met soms gelijke, soms strijdige belangen. Velen hebben een beetje invloed. Daaruit ontstaan soms samenwerkende en soms rivaliserende elites – en dus wisselende coalities –, die bij machte zijn om beslissingen te verhinderen die tegen hun specifieke belangen ingaan, maar die niet in staat zijn om hun eigen zin door te zetten (zogenaamde *veto players*). Deze evenwichten zorgen ervoor dat er in het beleid geen radicale koerswijzigingen komen. Daarom leidt pluralistische besluitvorming tot incrementalisme (verandering in kleine stapjes) of zelfs immobilisme. Riesman aanvaardt wel het bestaan van elites, maar ziet dat positief in: het gaat om concurrentie tussen vele elites. Mills en andere elitisten stonden diametraal tegenover deze visie, hoewel ze vaak de (sociologische) beschrijving van de maatschappij van de pluralisten deelden. Ze kwamen evenwel tot heel andere inschattingen over de verdeling van macht. Zo zou er in de samenleving een **ruling elite** bestaan, een kleine en gesloten groep van personen die alle domeinen regelen.

Onderzoek naar machtsverdeling: diverse methoden

In deze debatten waren de zogenaamde **community power studies** heel belangrijk. Dat ging om studies naar de machtsverdeling in grotere en kleinere Amerikaanse (universiteits)steden, die pseudoniemen

kregen als *Yankee City*, *Middle Town* of *Springdale*. Onderzoek naar machtsverdeling is moeilijk, vandaar dat het – ook om financiële redenen – in steden georganiseerd werd in plaats van landelijk. De veronderstelling dat wat voor steden geldt ook geldt voor de hele staat of natie, is uiteraard een verregaande stap. Deze onderzoeken waren gebaseerd op de **stratificatietheorie** van macht, die stelt dat de hoogste klasse (hoogste sociaaleconomische posities) de touwtjes in handen heeft, dat politieke en maatschappelijke leiders een ondergeschikte positie spelen t.o.v. deze hoogste klasse, dat er één machtselite in de lokale gemeenschap bestaat waarvan de macht zich over verschillende terreinen uitstrekt, dat de machtselite zo bestuurt dat vooral de belangen van de hoogste klasse gediend worden, en dat er sociale conflicten bestaan tussen de hoogste en de laagste klassen. Het meten van macht was slechts één aspect van deze studies. Soms werd het in kaart brengen van sociale klassen al gelijkgesteld met het vinden van de machtsstructuur. Toch werden in deze onderzoeken nuttige methoden ontwikkeld om macht te meten. We bespreken ze hierna kort en bondig.

8.1 De reputatiemethode

Macht opsporen door naar waarneembare gevolgen van macht te zoeken

Deze indirecte methode werd ontwikkeld door Floyd Hunter (1912-1992) om in *Popular City* de macht te meten van ongeveer 7000 inwoners. In deze methode gaat men ervan uit dat we macht kunnen opsporen door naar de waarneembare gevolgen van macht te zoeken, in casu naar de **reputatie** over macht te beschikken. Hunter gebruikte deze methode nadien in het boek *Community Power Structure* (1953) voor de studie van macht in *Regional City* (Atlanta), een studie die de aanzet vormde voor de verdere ontwikkeling van het debat over macht (smeting). Het is een methode die vooral is toegepast op betrekkelijk overzichtelijke, lokale samenlevingen. Hunter ging ervan uit dat prominente vertegenwoordigers van verschillende sectoren (politiek en bestuur, zakenwereld, society en het verenigingsleven) in staat waren om de mensen aan te wijzen die over macht beschikten. De Kamer van Koophandel, krantenredacteurs, zakenmensen, een koepelorgaan van verenigingen enz. bezorgden hem namen, die hij nadien voorlegde aan een heterogene en representatieve groep van veertien beoordelaars die

al een tijd in de stad woonden en goed op de hoogte waren van wat er gebeurde. Die selecteerden uit de lange lijsten een korte lijst met veertig machtige figuren, de topleiders. In deze methode vraagt men dus aan **goedgeplaatste waarnemers**, van wie we verwachten dat ze over veel kennis en inzicht beschikken over het machtsgebeuren in een politiek systeem, wie binnen dat systeem over veel macht beschikt.

Deze methode werd nadien ook toegepast in de invloedrijke studie van C. Wright Mills (1916-1962), *The Power Elite* (1956). Volgens Mills was de macht in de VS geconcentreerd in wisselende klieken die bestonden uit personen uit de top van het bedrijfsleven, van politieke instellingen en van het leger.

Objectieve criteria?

Er kwam heel wat **kritiek** op de vooronderstelling dat er überhaupt topleiders of een beperkte machtselite bestaan, maar ook op de methode zelf, met name op de veronderstelling dat de beoordelaars in staat zijn om de echte machtigen te herkennen. Welke criteria gebruikten ze daarvoor? Hanteren ze dezelfde maatstaven? Indien er duidelijke en scherpe criteria zouden bestaan, indien er een objectieve methode voorhanden zou zijn om machtigen te selecteren, dan zou men deze reputatiemethode uiteraard niet moeten toepassen en kan de onderzoeker de machtigen gewoon ook zelf identificeren. Vandaar dat dergelijk onderzoek vooral kan vaststellen wie de reputatie heeft macht uit te oefenen, aldus de kritiek van Nelson **Polsby** (1963), die daarmee deze methode ook haar naam gaf.

Subjectieve meting

De gelijkstelling van **machtsreputatie** aan macht is immers de kern van deze methode. Die reputatie wordt via de subjectieve mening van respondenten bepaald. De reputatie macht te hebben, leidt echter **niet automatisch** tot het effectief beschikken over macht of daadwerkelijke invloed, hoewel hier sprake kan zijn van een **selffulfilling prophecy**. Reputatie is een zaak, of ze ook klopt, een andere. Bovendien leverden de interviews met de machtigen, en vooral de vraag of er volgens hen andere machtigen waren die niet op de lijst stonden, informatie op die aantoonde dat de groep van machtigen heel divers kon zijn. Men meet met deze methode uitsluitend wie de reputatie heeft om macht te hebben, maar zolang niet afdoende is vastgesteld hoe de perceptie of reputatie van macht zich precies verhoudt tot de werkelijke verdeling van macht, lijkt het niet verstandig om percepties of

reputaties als een substituuut of een indicator voor de werkelijke verdeling van macht of invloed te gebruiken. We leerden eerder in dit hoofdstuk evenwel dat de veronderstelling dat A over macht beschikt, deze met een ook macht kan bezorgen. Die macht ook meten, is een andere zaak, zo blijkt.

8.2 De decisie- of besluitvormingsmethode

Leidt economische macht tot politieke macht?

De kritiek van Polsby sloot aan bij een onderzoek dat hij samen met en onder leiding van Robert A. **Dahl** (1915-2014) uitvoerde over politieke besluitvorming in *New Haven* (Connecticut, nabij Yale University). Het onderzoek verscheen in 1961 onder de titel **Who Governs?** Dahl wou onderzoeken of economische macht (onafhankelijke variabele) tot politieke macht (afhankelijke variabele) leidt, m.a.w. of de rijkste families en meest succesvolle zakenmannen van *New Haven* ook het meest gedaan kregen van de lokale bestuurders. Een van de hypothesen in dit onderzoek was dat de lokale bestuurders meer aandacht zouden hebben voor de kwesties waar de economische elite van wakker lag. De conclusie van zijn onderzoek was dat deze hypothesen verworpen moesten worden: *New Haven* werd niet geregeerd door “the hidden hand of an economic elite”, maar door een **pluraliteit** van sociale klassen, politieke partijen en allerlei instituties. In dit werk leverde Dahl kritiek op de methode van Hunter en Mills. Hij vond hun machtsbegrip veel te vaag en wilde het daarom preciezer formuleren. Daarmee kwam hij tot zijn befaamde definitie: “A has power over B to the extent that he can get B to do something B would not otherwise do” (Dahl 1957:202-203). Kritiek was er uiteraard ook op de gevolgde methode, met name omdat de vragen die Hunter aan de beoordelaars voorlegde, te algemeen waren en de onderzoeksresultaten daarom multi-interpretabel.

Van oligarchie naar pluralisme

In zijn eigen onderzoek over *New Haven* gebruikte Dahl ook de reputatiemethode om een *leadership pool* samen te stellen, maar hij liet het daar niet bij. Hij identificeerde een reeks belangrijke **politieke beslissingen** op verschillende terreinen (stadsontwikkeling, openbaar onderwijs en benoeming en kandidaatstelling in en door politieke partijen) en ging na wie erbij betrokken was en wie met succes besluiten had geïnitieerd of geblokkeerd. Die laatste zouden de meest machtige

mensen van de lokale gemeenschap zijn. Zo wordt op grond van de studie van feitelijk waarneembaar gedrag tot machtsverdeling beslist, maar komen ook coalities of tactieken naar voren. De onderzoekers hanteerden verschillende methodes, zoals archiefonderzoek, observatie in het bureau van de burgemeester, interviews en enquêtes. Ze beslisten dat in deze stad de machtsverdeling geëvolueerd was van oligarchie naar pluralisme en dat de cumulatieve ongelijkheid verminderd was. De invloed – in hun boek kwam het woord macht niet voor – van deelnemers op de besluitvorming werd afgemeten aan de mate waarin zij met succes voorstellen hadden ingediend of konden verhinderen: wie kon het eigen voorstel tot beslissing maken of wie kon voorstellen van anderen verhinderen?

Input-outputanalyse

Deze invloed werd opgesplitst over de afzonderlijke domeinen, zodat van specifiek en algemeen leiderschap kon worden gesproken. Algemeen leiderschap, d.w.z. leiders die met succes op meerdere terreinen optraden, was zeldzaam. Vaak ging de invloed heel nauw samen met de eigen professionele belangen. Er was m.a.w. niet één elite die dé macht uitoefende. Bovendien stonden lokale politici volgens dit onderzoek niet ten dienste van de maatschappelijke bovenlaag. In deze methode staat het **traject** van de besluitvorming centraal en wordt nagegaan wie in staat is de eigen voorkeuren te laten prevaleren. Het gaat dus om een soort **input-output-analyse**: wie had welke belangen of **doelstellingen** (input) bij belangrijke conflicten en wiens eisen liggen het dichtst bij het uiteindelijke **resultaat** van de besluitvorming (output)? Wie er het best in slaagt om de output (beslissing van de overheid) dicht bij de eigen input te brengen, heeft het meest macht, wie daar het minst succesvol in is, heeft het minst macht.

Kritiek

Kritiek op deze methode en dit onderzoek kwam er, zoals we eerder zagen, van **Barach en Baratz**, o.a. in hun boek *Power and Poverty. Theory and Practice* (1970). De focus op zichtbare beslissingen en conflicten, de verwaarlozing van het niet nemen van een beslissing en de verwarring tussen doelbereiking en machtsuitoefening, zijn onderdeel van deze kritiek. Welk **criterium** is er om belangrijke van onbelangrijke beslissingen te onderscheiden? Dergelijk onderzoek staat of valt immers vaak met de selectie van de cases. Dahl had zelf geschreven dat nogal wat notabelen niet

geïnteresseerd waren in stadsontwikkeling (ze woonden vooral in voorsteden) en publiek onderwijs (hun kinderen volgden vooral privéonderwijs). Vandaar dus dat ze daar geen invloed op hadden, het interesseerden hen niet eens. Bij de keuze van *issues* die wel op de onverdeelde belangstelling van notabelen kon rekenen, ontstaat misschien een ander beeld. De tweede kritiek brachten we eerder al aan: de studie beperkt zich tot wat wel op de **politieke agenda** is geraakt. Het tweede gezicht of de tweede dimensie van macht valt buiten het vizier. Wie ervoor kan zorgen dat besluitvorming enkel betrekking heeft op voor de eigen positie ongevaarlijke dossiers, oefent eveneens macht uit.

Keuze tussen alternatieve mogelijkheden om te handelen

Een beslissing is een keuze tussen alternatieve mogelijkheden om te handelen; een **non-decisie** is een beslissing “that results in suppression or thwarting of a latent or manifest challenge to the values or interests of the decisionmaker” (Bachrach & Baratz 1970:44). Deze auteurs spreken van een non-decisie als een potentiële kwestie kan worden aangewezen waaraan een waarneembaar belangenconflict ten grondslag ligt en die niet op de politieke agenda terecht komt. Het gaat er dus om dat **verhinderd** wordt dat een eis de status van beleidskwestie of agendapunt krijgen. Zo wordt in dit kader bijvoorbeeld onderzoek verricht naar de vraag waarom kwesties zoals abortus zo lang van de politieke agenda wegbleven. Welke **barrières** zijn er tussen de fase van het doodgezwegen probleem en de uitvoering van een regeling? Wat houdt wesen tegen om politieke eisen te worden en wat houdt tegen dat die politieke eisen ernstig genomen worden? Onderzoek naar macht in deze traditie gaat ook vaak over de vraag waarom iets niet wordt gedaan, in plaats van waarom een besluit wel is genomen. De decisie- of besluitvormingsmethode heeft daar geen of in elk geval te weinig oog voor, laat staan voor de derde dimensie van macht. Voor Lukes bestond superieure macht er precies in “to get another or others to have the desire you want them to have” (Lukes 1974:23).

8.3 Het effectenonderzoek

Drie effecten

In deze methode brengt men kenmerken van actoren (groepen of personen) in verband met drie effecten: het al dan niet hebben van **problemen**, het al dan niet

pogen om daar een oplossing voor te vinden en het al dan niet **succesvol** zijn van een dergelijke poging. Hiermee komt het hele traject, van probleem tot succesvol oplossen, in het vizier. Welke zijn de problemen, probeert men de overheid te beïnvloeden om daar iets aan te doen en hebben deze pogingen succes?

Studie van verhoudingen

Dat maakt de studie van **verhoudingen** mogelijk, namelijk tussen het aantal pogingen en het aantal geslaagde pogingen (die laatste in de vorm van actief overheidsoptreden); tussen het aantal problemen dat tot pogingen leidde en het totaal aantal problemen (waarbij meteen ook de problemen in het vizier komen waarbij men een invloedspoging al bij voorbaat nutteloos acht). Via deze methode kan men nagaan wie er uiteindelijk in slaagt om het meest problemen met het minst aantal pogingen succesvol op te lossen. Het gaat hier om problemen waarvan men zich bewust is: wie geen problemen ziet, zal ze ook niet proberen op te lossen.

Bewuste problemen in kaart brengen

Van verschillende actoren brengt men zodoende de bewuste problemen in **kaart**: welke daarvan leiden tot een invloedspoging en welke daarvan tot gewenst actief overheidsoptreden? Deze effecten zet men dan naast kenmerken van de actoren, zoals de sector of grootte van de onderneming, de opleiding en welvaart van personen of de mate waarin ze in netwerken opgenomen zijn. Zo kan men nagaan welke soort actoren het meest of minst efficiënt is in het oplossen van hun problemen. Wie daar het best in slaagt, wordt algemeen als het meest machtig gezien.

8.4 De positiemethode en het netwerkonderzoek

Positiemethode: actoren die formele (machts)posities innemen

De positiemethode, ook wel **formele positiemethode** of **positionele methode** genoemd, kent macht toe aan actoren die bepaalde (cruciale) posities innemen. Een bekend voorbeeld is *The Power Elite* (1956) van C. Wright **Mills**. Een hoge positie is een mogelijke bron van macht, maar zegt weinig over de feitelijke macht van een actor: het wettelijke land is niet altijd het werkelijke land.

Netwerkmethode: relaties/gedrag tussen die actoren

De **netwerkmethode**, nauw verbonden met de positiemethode, neemt de kritiek ter harte dat door enkel te letten op formele posities, allerlei sociologische processen en institutionele kenmerken buiten beeld vallen. **Netwerkanalyse** concentreert zich niet zozeer op afzonderlijke individuen, op wie bepaalde posities bekleedt, maar op de verbindingen, het lijnenspel daartussen en daardoor ook op gedrag: wie gaat met wie om? Zo was er in Groot-Brittannië sprake van het **Oxbridge Syndicate**: mensen uit de zakenwereld, media, politiek of justitie, die aan Oxford of Cambridge gestudeerd hebben, zouden met elkaar contacten blijven onderhouden en afspraken maken. In Frankrijk kennen ze dan weer de **énarques**, afgestudeerden van de *École Nationale d'Administration* (ENA), een Franse eliteschool waar veel Franse topbestuurders zijn opgeleid. Deze methode is een uitbreiding van de positiemethode die personen inventariseert; de netwerkmethode bestudeert relaties tussen die formele (machts)posities waarvan verondersteld wordt dat het om cruciale plaatsen gaat in het besluitvormingsproces. Hier komt de studie van macht als vermogen duidelijk naar voren.

Communicatiepatronen tussen formele instituties

De reconstructie van netwerken probeert alle **verbindinglijnen** tussen bepaalde positiebekleders (parlementsleden, ondernemers, academici, enz.) aan te geven. Daarbij zijn allerlei functieoverlappingen (bv. iemand heeft een belangrijke positie in de academische wereld, is parlementslid en lid van verschillende raden van bestuur, bv. van financiële instellingen) een belangrijk onderzoeksdomein. In dit onderzoek identificeert men een reeks van verschillende formele instituties (bedrijven, partijen, universiteiten, banken enz.) en gaat men de **netwerkpatronen** tussen de belangrijkste organen ervan na (bv. raden van bestuur, directiecollege). Deze netwerken zijn communicatiepatronen. Zo kan worden nagegaan hoe en hoe vaak allerlei functies met elkaar verbonden (of gecumuleerd) worden. Deze netwerken wijzen op potentiële macht, bijvoorbeeld omdat netwerken een informatievoorsprong kunnen opleveren t.a.v. deelnemers van de besluitvorming die niet in het netwerk zijn opgenomen. Drukke **knooppunten** worden geacht machtige centra te zijn. Hoeveel en welke mensen combineren welke functies en vormen knooppunten? Dat maakt

het bijvoorbeeld mogelijk om een kern van een middengroep en de periferie te onderscheiden. Kritiek op dit onderzoek zegt dat hiermee wel potentiële macht wordt gemeten en knooppunten worden aangeduid, maar dat daarmee anderzijds de feitelijke machtsuitoefening niet kan worden aangetoond of onderzocht.

Studie van sociale relaties (sociaalnetwerkanalyse)

De *social network analysis* die zich bijvoorbeeld leent voor de empirische studie van de met elkaar verbonden - *interlocking* - functies in verschillende organisaties, werd vooral ontwikkeld om elites en machtsstructuren rond economische beslissingen te onderzoeken. Ze dient, in het algemeen, om relaties tussen mensen of groepen van mensen in kaart te brengen en te analyseren. Ze laat de visualisatie en wiskundige studie toe van complexe sociale relaties. Met **sociaal netwerk** wordt verwezen naar een geheel van met elkaar verbonden individuen. De eerste gesystematiseerde formulering van een netwerkanalyse kwam er in de jaren 1930, toen technieken werden beschreven om de structuur van kleine vriendengroepen te onderzoeken. Centraal daarin stonden **sociogrammen**, diagrammen of grafische voorstellingen van de lijnen (vriendschapsbanden) tussen punten (individuen, leden van het netwerk), die dus stonden voor de vriendschapskeuzes van individuen. Zo was te zien dat er in die netwerken **hubs** of centra waren, m.a.w. de populaire sterren in een netwerk van vrienden: het waren de punten waar vele lijnen samenkamen. Later werd deze techniek overgenomen en uitgewerkt om andere, kleine gemeenschappen, in het bijzonder de structurele kenmerken van hun sociale relaties, te bestuderen. In de jaren 1960 en 1970 werden daartoe zelfs wiskundige modellen ontworpen. Na verdere ontwikkeling en professionalisering kan de netwerkanalyse zelfs als een afzonderlijk specialisme beschouwd worden.

Afstand en centraliteit

De sociaalnetwerkanalyse tracht relatiepatronen te beschrijven en te verklaren. In zijn meest eenvoudige vorm bestaat het netwerk uit een reeks van met elkaar verbonden punten. Zo kunnen alvast de aan- of afwezigheid, richting, nabijheid, dichtheid, lengte en sterkte van de verbindingslijnen die het netwerk vormen, bestudeerd worden. In een netwerk zijn sommige punten direct met elkaar verbonden, andere over interverende punten. Twee punten die direct door een lijn

Figuur 1. Netwerkanalyse

verbonden worden, zijn aangrenzend, naburig. Zo kan **afstand** berekend worden: de afstand tussen twee aangrenzende punten is één. Twee punten die met elkaar verbonden worden via één tussenliggend punt, staan op afstand twee van elkaar. Gaat het om twee tussenliggende punten, dan is de afstand drie enz. Een punt met veel connecties naar andere punten vormt een centrum. Als dat punt verwijderd wordt, verandert de structuur van het netwerk. Zo'n punt wordt geacht machtig te zijn. Minder geconnecteerde punten verwijderen, heeft veel minder of geen invloed op de structuur van het netwerk. **Centraliteit** (aantal directe relaties tussen netwerkknopen) kan objectief geregistreerd worden. Via de netwerkanalyse zien we ook welke punten het meest centraal zijn. Omdat complexe netwerken een groot aantal centrale punten kunnen tellen, hebben netwerkanalisten nog andere meeteenheden uitgedacht om een netwerk te bestuderen.

Densiteit, cohesie en andere kenmerken

Zo wordt ook gesproken over de **densiteit** of dichtheid van een netwerk, of over de verhouding tussen het aantal verbindingslijnen in een netwerk en het aantal lijnen dat een netwerk zou kennen mochten alle punten direct met elkaar verbonden zijn (aantal generaliseerde relaties/aantal mogelijke relaties). Zo is het voor zeven punten mogelijk om via 21 lijnen allemaal rechtstreeks onderling verbonden te zijn. Als er slechts 6 van deze lijnen gevonden worden, dan heeft het netwerk een densiteit van $6/21$ of $0,29$. De studie van de

dichtheid van netwerken moet rekening houden met de omvang (bv. geografische afstand) van een netwerk en de mogelijkheid van de leden om bepaalde relaties te onderhouden. Zo is het onderhouden van vele zakenrelaties gemakkelijker dan het onderhouden van vele liefdesrelaties. Via densiteit wordt de **cohesie** van netwerken bekeken en worden clusters gezocht. Een cluster is een groepje punten met grote dichtheid in een groter, minder dicht netwerk. Clusters hebben dus een grotere dichtheid dan het hele netwerk. Daarnaast kan men **nog andere kenmerken** van posities op het netwerk bestuderen, bijvoorbeeld de *betweenness* (mate waarin een knoop ander knopen indirect met elkaar verbindt) of *closeness* (mate waarin een knoop met andere knopen (direct en indirect) verbonden is). Mensen die centraal liggen in een netwerk, die velen (ook indirect) met elkaar verbinden, kunnen volgens deze meting van macht als ‘machtig’ gezien worden. Weer is kritiek mogelijk, omdat we bv. geen zicht hebben op de manier waarop ze er al dan niet in slagen om bepaalde belangen tegen de wil van andere knopen op het netwerk te realiseren, of ze überhaupt die intentie of reputatie hebben enz.

Praktisch nut van de netwerkanalyse

Deze beknopte, abstracte proeverij laat meteen het praktische nut zien van de netwerkanalyse voor de studie van macht en elites. Ze helpt om verschillende boeiende vragen op te lossen: wie kent wie? Wie staat in het centrum van een netwerk en verzorgt de verbindingen? Hoe zijn verschillende organisaties via personen of groepen met elkaar verbonden? Lopen er bijvoorbeeld lijnen tussen politici van verschillende partijen, via hun gemeenschappelijk lidmaatschap van de loge of omdat ze bij hetzelfde communicatiebureau een mediatraining krijgen? Hoe zit het met zuilnetwerken? Of met relaties tussen pers en politiek? Ook hier geldt uiteraard dat de analyse sterk afhankelijk is van de kwaliteit en de kwantiteit van data.

8.5 Meting van macht in termen van machtsbronnen

De macht van staten

Onderzoek naar de verdeling van macht beperkt zich niet tot de studie van politiek binnen staten. In de **internationale politiek** is de inschatting van de macht van staten t.o.v. elkaar van groot belang. Hier wordt macht vaak afgelezen uit het beschikken

over allerlei machtsbronnen. Essentieel daarbij is de beschikbaarheid van betrouwbare gegevens, de onderlinge vergelijkbaarheid ervan en vooral de mate waarin de beschikking over machtsbronnen ook iets zegt over feitelijke macht. Dat geldt uiteraard ook voor het gebruik van deze methode voor de studie van macht van personen. Wat is het persoonlijke vermogen van persoon X, van welke verenigingen is hij lid, tot welke netwerken behoort hij? En als dat vermogen 5,3% groter is dan dat van persoon Y, of hij meer universitaire diploma's en beroepservaring heeft, wat zegt dat dan over de macht van X in vergelijking met die van Y? Zoals we eerder zagen, moeten machtsbronnen ook gemobiliseerd worden. Bestaan de wil en mogelijkheid daartoe?

De inschatting van **macht van landen** gebeurt vaak op basis van de studie, via verschillende wegingsfactoren, van hun economie, landoppervlakte, bevolkingsaantal en militaire capaciteit. Elk van deze criteria, vooral economie en militaire capaciteit, zorgt zelf voor de nodige meetproblemen. Welke cijfers van de economie nemen we in rekening? En wat wijst op meer en wat op minder macht? En hoe leiden die cijfers tot inschattingen van macht? Welke militaire middelen genereren het meest macht? Is het vooral kwaliteit, kwantiteit, opstelling, paraatheid of eerder commandostructuren, communicatiemiddelen, bondgenootschappen, moreel, geoefendheid, terreinkennis enz.? En hoe belangrijk is de geschiedenis van het gebruik ervan?

Conditionele of uitkomstenmethode

De meting van macht aan de hand van de studie van **machtsbronnen** wordt soms ook de **conditionele methode** of de **uitkomstenmethode** genoemd. Ze gaat er bij die laatste omschrijving van uit dat in een gemeenschap sommige zaken door bijna iedereen worden nagestreefd en “dat de verschillen in de beschikbaarheid daarvan voor mensen en groepen laten zien wie meer, en wie minder macht heeft” (Van der Eijk 2001:86). De assumptie hier is dat deze zaken inderdaad door bijna iedereen worden nagestreefd en dat de ongelijke verdeling – bijvoorbeeld van vermogen of status – niet door andere factoren dan macht veroorzaakt wordt. De redenering is immers dat wie meer over bepaalde zaken beschikt, daarom ook over meer macht moet beschikken.

In elk geval leert deze methode, zoals ook de andere, dat het meten van macht een zeer problematische aangelegenheid is waarbij het best, indien mogelijk, verschillende methodes worden gebruikt. De voorkeur

voor deze of gene methode hangt uiteraard af van de onderzoeksvragen en van de theoretische uitgangspunten over macht. Met macht is het in deze kennismaking met politiek en politicologie nog niet afgelopen. We gaan er ook in het volgende hoofdstuk mee verder.

9 Uitleiding

Elite vs. massa

In hoofdstuk 5 houden we de verhaallijn over de ongelijke verdeling van macht in een samenleving aan. We hebben het over macht in de handen van weinigen en gaan in op **elites**. In het daaropvolgende hoofdstuk bekijken we de andere kant van het verhaal, want ook de **massa** heeft macht. In een democratie, zo leren we verderop in hoofdstuk 11, ligt de macht immers officieel bij het volk.

Zelfs in een democratie bestaan er evenwel kleine groepen van mensen die veel meer macht hebben dan alle anderen, dan de massa. Zeker in onze participatieve pacificatiedemocratie. Macht is immers ook in een democratisch systeem ongelijk verdeeld. Wat is een elite? Welke zijn de criteria om een groep als een elite te beschouwen? Welke klassieke theorieën of benaderingen werden ontwikkeld om het ontstaan en de evolutie van elites te verklaren? Beschrijven ze de werkelijkheid of reiken ze ons vooral boeiende denkvragen aan? Welk onderzoek kunnen we vandaag nog over elites voeren? In het tweede deel van het volgende hoofdstuk gaan we daarom kort in op hedendaagse studies van politieke elites.

Referenties

- Bachrach, P. & Baratz, M.S. (1962). Two Faces of Power. In: *American Political Science Review*, 56, pp. 947-952.
- Bachrach, P. & Baratz, M.S. (1963). Decisions and Nondecisions: An Analytical Framework. In: *American Political Science Review*, 57, pp. 632-642.
- Bachrach, P. & Baratz, M.S. (1970). *Power and Poverty*. New York, Oxford University Press.
- Becker, U. (red.) (1991). *Maatschappij, macht, Nederlandse politiek*. Amsterdam, Het Spinhuis.
- Burnham, P., Gilland, K. & Layton-Henry, Z. (2004). *Research Methods in Politics*. Basingstoke, Macmillan.

- Calvert, P. (2002). *Comparative Politics. An Introduction*. Harlow, Pearson Education.
- Coser, L.A. (1977). *Masters of Sociological Thought. Ideas in Historical and Social Context*. San Diego, Harcourt Brace Jovanovich Publishers.
- Crouch, C. (1979). *State and Economy in Contemporary Capitalism*. London, Croom Helm Ltd.
- Dahl, R.A. (1957). The Concept of Power. In: *Behavioural Science*, 2, 3, pp. 201-205.
- Dahl, R.A. (1958). A Critique of the Ruling Elite Model. In: *American Political Science Review*, 52, 2, pp. 463-469.
- Dahl, R.A. (1961). *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven, Yale University Press.
- Dahl, R.A. (1991). *Modern Political Analysis*. 5th ed. Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall.
- Frey, F.W. (1971). Comment: On Issues and Nonissues in the Study of Power. In: *American Political Science Review*, 65, pp. 1081-1101.
- Friedrich, C.J. (1963). *Man and his Government. An Empirical Theory of Politics*. New York, McGraw-Hill Book Company Inc.
- Gallie, W.B. (1955-1956). Essentially Contested Concepts. In: *Proceedings of the Aristotelian Society* 56, pp. 167-198.
- Gill, S. & Law, D. (1988). *The Global Political Economy. Perspectives, Problems, and Policies*. New York, Harvester-Wheatsheaf.
- Hague, R., Harrop, M., McCormick, J. (2016). *Comparative Government and politics. An introduction*. 10th edition. London, Palgrave, Macmillan Publishers Limited, 366p.
- Haugaard, M. & Ryan, K. (2012). Introduction. In: M. Haugaard & K. Ryan. *Political Power: The Development of the Field*. Opladen, Barbara Budrich Publishers, pp. 9-19.
- Haugaard, M. & Ryan, K. (2012b). Concluding Reflections. In: M. Haugaard & K. Ryan. *Political Power: The Development of the Field*. Opladen, Barbara Budrich Publishers, pp. 215-220.
- Hearn, J. (2012). *Theorizing Power*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- Heywood, A. (2000). *Key Concepts in Politics*. Houndmills, Palgrave Macmillan.
- Hirschmann, A.O. (1970). *Exit, Voice and Loyalty: Responses to Decline in Firms, Organisations and States*. Cambridge, Harvard University Press.
- Hunter, F. (1953). *Community Power Structure. A Study of Decision Makers*. New York, Anchor Books.

- Kirkbride, P. (1985). Power in Industrial Relations Research. In: *Industrial Relations Journal*, 16,1, pp. 44-56.
- Korpi, W. (1985). Developments in the Theory of Power and Exchange. Power Resources Approach vs. Action and Conflict: On Causal and Intentional Explanations in the Study of Power. In: *Sociological Theory*, 3,2, pp. 31-45.
- Lévesque, C. & Murray, G. (2003). Le pouvoir syndical dans l'économie mondiale: clés de lecture pour un renouveau. In: *Revue de l'IREs*, 41, 1, pp. 1-28.
- Lindblom, C.E. (1977). *Politics and Markets. The World's Political-Economic Systems*. New York, Basic Books Inc. Publishers.
- Lukes, S. (1974). *Power. A Radical View*. London, MacMillan Press Ltd.
- Lukes, S. (2005). *Power. A Radical View*. Houndmills, Basingstoke, Palgrave MacMillan.
- Mills, C.W. (1956). *The Power Elite*. New York, Oxford University Press.
- Offe, C. & Wiesenthal, H. (1985). Two Logics of Collective Action. In: J. Kelly (red.) (2002). *Industrial Relations. Critical Perspectives on Business and Management*. Vol. 2. *Labour Markets, Labour Process and Trade Unionism*. London, Routledge, pp. 291-333.
- Painter, J. (1995). *Politics, Geography and 'Political Geography'. A Critical Perspective*. London, Arnold.
- Peeters, K. (2001). *Verdeelde macht. Een onderzoek naar invloed op rijksbesluitvorming in Nederland*. Amsterdam, Boom.
- Polsby, N.W. (1960). How to Study Community Power: The Pluralist Alternative. In: *Journal of Politics*, 22, pp. 474-484.
- Polsby, N.W. (1963). *Community Power and Political Theory*. London, Yale University Press.
- Purdy, D. (1988). *Social Power and the Labour Market. A Radical Approach to Labour Economics*. Houndmills, MacMillan Education.
- Riesman, D. (1950). *The Lonely Crowd. A Study of Changing American Character*. New Haven, Yale University Press.
- Ryle, G. (1949). *The Concept of Mind*. New York, Barnes and Noble. Herdruk: (2002), New University of Chicago Press Edition.
- Schattschneider, E.E. (1960). *The Semi-sovereign People*. New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Scott, J. (red.) (1994). *Power. Critical Concepts*. London, Routledge.
- Sen, A. (2000). *Vrijheid is vooruitgang*. Amsterdam, Contact, 365p.
- Stone, C.N. (1980). Systemic Power in Community Decision Making: A Restatement of Stratification Theory. In: *American Political Science Review*, 74, pp. 978-990.
- Thomas, W.I. & Thomas, D.S. (1928). *The Child in America: Behavior Problems and Programs*. New York, Alfred A. Knopf.
- Thomas, W.I. & Znaniecki, F. (1918-1920). *The Polish Peasant in Europe and America*. 5 vols. Chicago, The University of Chicago Press
- Tromp, B. (2002). *De wetenschap der politiek. Verkenningen*. Leiden, Amsterdam University Press.
- Valkenburgh, P. (1968). *Inleiding tot de politicologie. Problemen van maatschappij en macht*. Amsterdam, Brussel, Agon Elsevier.
- van Schendelen, M. (red.) (1990). *Kernthema's van de politicologie*. Meppel, Boom.
- Vanhoren, I. (1990). Actiemiddelen van drukkinggroepen in België. In: *Res Publica*, 32,1, pp. 95-115.
- Wrong, D.H. (1995). *Power. Its Forms, Bases and Uses*. New Brunswick, Transaction Publishers.

Noten

- 1 Terzijde: een handeling die zonder de minste vaststelbare gevolgen blijft, is en blijft een handeling, aangezien de actor de keuze had om helemaal niet of anders te handelen. Een poging om zonder het minste effect macht uit te oefenen, is geen machtsuitoefening, maar eerder de manifestatie van de afwezigheid van macht of van het mislukken van een poging tot machtsuitoefening.
- 2 Opgenomen in Scott (1994). Deze publicatie verzamelt tientallen artikelen over macht die in de loop der jaren een grote invloed hebben uitgeoefend op het denken over macht.
- 3 Wrong omschrijft die als volgt: "one may speak of 'latent interests' of collectivities [...] when they have yet to mount any organized resistance to the demands of the power holders. Their interests are latent in that they have not become focused on articulated collective goals, let alone an organization, and their only overt manifestations are diffuse grumbling, covert expression of protest. [...] So understood, latent interests are obviously subjective psychological states, however inchoate, in the collective consciousness of groups subject to the power of others and cannot be equated with the 'objective interests'." (Wrong 1995:181)

4 Voor een kritische evaluatie van deze problematiek, cf. Wolfinger (1971). In deze bijdrage bezint Wolfinger zich over de ontwikkeling van criteria om non-besluitvorming te bestuderen.

5 Een meting is valide als datgene wordt gemeten wat men wil meten en dus niet iets anders, ze is betrouwbaar als de meetmethode onder verschillende omstandigheden functioneert.